

การสถาปนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ก็ไม่ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็นพระมหากษัตริย์ ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปราบดาภิเษก เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงมีพระราชโองบายในอันที่จะสร้างบ้านเมืองใหม่ให้ใหญ่โตและสง่างามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยา หรือ ที่กล่าวกันทั่วไปว่าให้เหมือน "ครั้งบ้านเมืองดี" นับตั้งแต่การสร้างพระมหाराชวังและวัดวาอารามต่าง ๆ เป็นต้น แม้สถานที่บางแห่ง ยังทรงขนานนามให้เหมือนกับสถานที่ที่เคยมีครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น ภูเขาทอง คลองมหานาค เป็นต้น พระองค์ไม่เพียงแต่จะสร้างบ้านเมืองเท่านั้น ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี หากใดทรงละเลยไม่ ทรงพยายามฟื้นฟูวัฒนธรรมให้รุ่งเรืองอย่างเดิม ดังนั้น สถาปนพระมหากษัตริย์หรือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจึงปรากฏขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์อีกวาระหนึ่ง

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์มีทั้งหมด 6 พระองค์ด้วยกัน คือ ในรัชกาลที่ 1 มีสองพระองค์ คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (พระนามเดิมว่า บุญมา) ทรงเป็นพระอนุชา และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระนามเดิมว่า ฉิม) พระราชโอรส ทรงดำรงพระอิสริยยศในระหว่าง พ.ศ. 2325-2346 และ พ.ศ. 2350-2352 โดยลำดับ ในรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราช คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดี (พระนามเดิมว่า จุ้ย) เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ดำรงพระอิสริยยศระหว่าง พ.ศ. 2352-2360 ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนากรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ (พระนามเดิมว่า อรุโณทัย) พระปิตุลา ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร-

สถานมงคล<sup>1</sup> ทรงดำรงอยู่ในพระอิสริยยศระหว่าง พ.ศ. 2367-2375 ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์สมเด็จพระอนุชาธิราช ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสมอเหมือนพระองค์ ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงพระบวรราชอิสริยยศในระหว่าง พ.ศ. 2394-2408 นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ที่ปรากฏมีพระเจ้าแผ่นดินสองพระองค์ในขณะเดียวกัน ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์สุดท้าย คือกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้ายอดยิ่งปิโยรส) ทรงดำรงพระอิสริยยศระหว่าง พ.ศ. 2411-2428

#### การสถาปนากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

ในเรื่องของการสถาปนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ละพระองค์นั้นหาได้มีหลักเกณฑ์ตายตัวแน่นอนเหมือนกันทุกรัชกาลไม่ แต่ละรัชกาล มีเหตุผลที่สลับซับซ้อนกันไปตามกาลเวลาและสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น อันเหตุผลที่สลับซับซ้อนนั้น นับว่าเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง ที่จะบ่งชี้เป็นแนวทางให้เห็นถึงการดำรงไว้ซึ่งพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

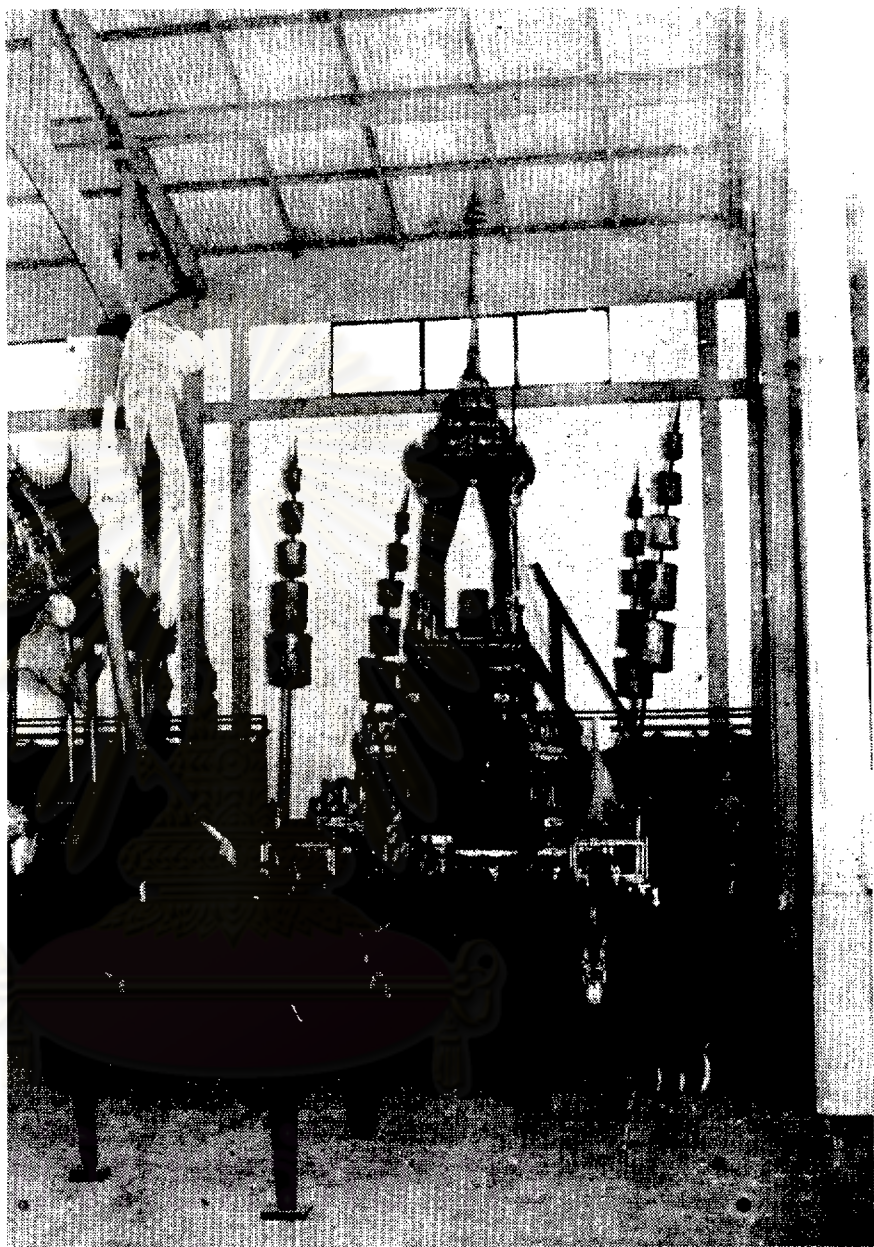
<sup>1</sup> พระนามของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสามรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญญัติขึ้น โดยอาศัยพระนามก่อนดำรงพระอิสริยยศเป็นหลัก ครั้นถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนคำ "กรมพระราชวัง" ที่นำพระนามเป็น "สมเด็จพระบวรราชเจ้า" จึงเป็นสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จตามลำดับ. [ดูสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาสน์สมเด็จ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), เล่ม 17, หน้า 42.]

ในรัชกาลที่ 1 เหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาเจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยลาภราชสมเด็จพรอนุชาธิราชขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราชในครั้งนั้น อาจวิเคราะห์ได้โดยเหตุผลสำคัญสองประการ คือ

ประการแรก สืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ "ฉันพี่ฉันน้อง" ที่รักใคร่สนิทสนมกันมาก โดยเฉพาะในยามทุกข์ยาก ผู้เป็นที่พึ่งต้องทำหน้าที่ "พี่" และ "พ่อ" เพื่อเป็นที่พึ่งพิงให้ความอบอุ่นแก่ผู้เป็นน้องด้วยความรักและความห่วงใย ดังจะเห็นได้จากในยามเกิดยุคเข็ญปลายกรุงศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขณะยังเป็นหลวงยกบัตรราชบุรียุติแสดงความเป็น "พ่อ" และ "พี่" โดยให้ความอบอุ่นช่วยเหลือพระอนุชา ซึ่งได้พยายามดิ้นรนหลุดลอดหนีมาเข้าสีกมาพึ่งบุญของพระองค์ท่าน ณ เมืองราชบุรี พระองค์ได้ทรงแนะนำชี้ทางสว่างให้ไปภูษาคีกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี<sup>1</sup> ขณะนั้นยังเป็นพระยาตากซึ่งเคยเป็นสัทซิงหวาริก้วยกันมาก่อน เมื่อพระอนุชาได้ร่วมงาน "ภูษาคี" แล้ว มิได้ลืมสมเด็จพระเชษฐาผู้มีพระคุณ กลับมีความเป็นห่วงเป็นใยต่อกันใคร่จะให้รวมทุกข์ร่วมสุขภูษาคีบ้านเมืองร่วมกัน จึงขอพระราชทานราชานุญาตไปรับพี่ชายมารับราชการด้วย จะเห็นได้ว่า พี่น้องคู่นี้ได้แสดงความเป็นห่วงเป็นใยต่อกันและต่างก็อุปการะเจือจุนซึ่งกันและกัน ครั้นใดมีโอกาสมาร่วมทำงานกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตลอดรัชกาลในฐานะที่เป็น "นักรบคู่พระทัย" และอยู่ในฐานะ "เพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข" "เพื่อนเป็นเพื่อนตาย" ด้วยกันมา ทั้งสองพระองค์ยอมสมัครสมานรักใคร่ต่อกันอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น เมื่อผู้ใดคนหนึ่งได้รับความทุกข์ยอมโอบอุ้มอีกผู้หนึ่งมาร่วมสุขด้วย

ที่กล่าวว่า "เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข" "เพื่อนเป็นเพื่อนตาย" อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องคู่นี้ เป็นเหตุผลักดันให้สถาปนาสมเด็จพระอนุชาเป็นกรมพระราชวัง-

<sup>1</sup> อุทินหารบรรพบุรุษ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473),  
หน้า 34-5.



ราชรถสำหรับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ประทับทรงไปรhythาน  
ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิง พระศพสมเด็จพระบรมชนกาศิราช ใน พ.ศ. 233



บวรสถานมงคลนั้น เป็นสิ่งสำคัญมาก ดังนั้นจึงใคร่จะพิจารณาว่าทรงได้ชื่อว่าเป็น "เพื่อนเป็นเพื่อนกาย" "เพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข" กันในลักษณะใด การแสดงออกถึงความ เป็น "เพื่อนเป็นเพื่อนตาย" ต่อกันนั้น ได้เริ่มปรากฏขึ้นอย่างจริงจังในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยทั้งสองพระองค์ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็น "นักรบคู่พระทัย" ประจวบ พระหัตถ์ชาย พระหัตถ์ขวาของพระองค์ที่เดียวกัน<sup>1</sup> เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นนักรบคู่พระทัย คึงกล่าว ทั้งสองพระองค์ก็ได้มีโอกาสออกบัญชาการสงครามร่วมกันถึง 8 ครั้ง ในระหว่างราชการสงครามนี้เอง ทั้งสองพระองค์ก็ได้มีความเห็นอกเห็นใจกัน ร่วมประ- สบทั้งความทุกข์และความสุขคลุกเคล้ากันเสมอมา เป็นต้นว่า ในการออกศึกบางครั้งทั้ง

<sup>1</sup> พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: ชัยฤทธิ์, 2495), หน้า 97.

" วีระประเทียบเทียบ	โทพา หาแฮ
ผู้พระจอมพลสุธา	เทิดไว้
คือสองพระภาคา	เตื่องเดช
อยู่ฝ่ายซ้ายขวาไท	เที่ยงแท้แลเห็น
บุรุษสุทธิชาติผู้	พาหา หนึ่งแฮ
ทรงสมัญญาเคิม	วาควง
พระราชวรินทร์ว่า	รณศึก
เป็รื่องประภาพรปราบทวง	แห่งเสี้ยนเบียนสยาม
พระนามพระกนิษฐนั้น	บุญมา
พระมหามนตรี	ที่ตั้ง
เป็นนายสุกจินดา	มาก่อน
เป็ยมประพลกลกั๊ง	กฤษณ์จอมสยาม"

สองพระองค์ "อยู่ในสภาวะร่วมทุกข์" โดยเกือบถูกลงพระอาญาด้วยกันก็เคย เช่น ในคราวออกไปรบกับพม่า พ.ศ. 2312 แต่รับยกทัพกลับมาก่อน เพราะทราบข่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีสิ้นพระชนม์ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในบางครั้ง ทั้งสองพระองค์ก็ร่วมเป็นร่วมตายหุดหวิดจนเจียนจะเสียชีวิตร่วมกันก็เคย ดังเช่น ในคราวศึกอะแซหุญต์มาตีพิษณุโลก พ.ศ. 2318 ในการศึกครั้งนี้ พระองค์ท่านทั้งสองได้แสดงความรักใคร่ต่อกัน มีความสามัคคีปรองดองกัน มีน้ำใจหนักแน่นเด็ดเดี่ยวกล้าหาญด้วยกันทั้งคู่ แม้ในยามคับขันก็ยินดีร่วมเป็นร่วมตายตีหักค่ายพม่าออกมาทั้ง ๆ ที่ไม่แน่ใจว่าจะรอดพ้นเงื้อมมือพม่าได้หรือไม่ เพราะรพลอนแอเต็มทน ดังนั้น การศึกอะแซหุญต์ครั้งนี้เป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ "เพื่อนเป็นเพื่อนตาย" ต่อกันอย่างเห็นได้ชัด ส่วนในยามที่ได้รับความสุขนั้นแล้ว ทั้งสองพระองค์ก็มักจะได้รับร่วมกันอยู่เสมอ ๆ เป็นต้นว่าได้รับพระราชทานความดีความชอบภายหลังจากโค้ยชนะข้าศึกร่วมกันก็หลายครั้ง หรือไม่ก็มักจะได้รับคำสรรเสริญชื่นชมในความอาญาของพี่น้องทั้งสองคู่กันจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอยู่เสมอ เช่นในการทำศึกชนะเชียงใหม่ พ.ศ. 2317 นั้น ทรงตรัสยกของทั้งสองพี่น้องว่า "นี่จะว่าพี่หรือน้องดีกว่ากันไหนในครั้งนี้" <sup>1</sup> เช่นนี้เป็นต้น

ดังนั้น ดังที่ได้วิเคราะห์มานี้ อาจกล่าวได้ว่าการที่ทั้งสองพระองค์มีความสัมพันธ์กันที่ฉันน้องเป็นพื้นฐานมั่นคงและมีความรักใคร่ร่วมเป็นเพื่อนเป็นเพื่อนตาย กุศาคิบ้านเมืองกันมาถึงสองสมัย ย่อมเป็นเหตุผลสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชให้เป็นพระมหาอุปราชซึ่งมีอำนาจเป็นอันดับสองในพระราชอาณาจักร

เหตุผลอีกประการหนึ่ง เนื่องมาแต่พระราชมุคคณิกลักษณะของสมเด็จพระอนุชาธิราช ที่ทรง "เป็นนักรบตัวอย่าง" กล่าวคือทรงมีน้ำพระทัยเข้มแข็ง อาญาเฉียบขาด หลักแหลมในยุทธศิลป์ปะหังมวล อันคุณสมบัติ "นักรบตัวอย่าง" ดังกล่าวนี้นำให้พระ-

<sup>1</sup> พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... เล่ม 2, หน้า 360.

บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปรบกปราน เมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว จะได้ใช้สอย  
 ออกรบทัพจับศึก เพราะยังเป็นสมัยของการก่อสร้างตัวและยังมีศึกติดพันกับพม่าอยู่  
 ถ้าหากขาดพระอนุชาพระองค์ซึ่งเคยเป็น "พระหัตถ์ซ้ายพระหัตถ์ขวา" ร่วมกันมาแล้ว  
 เปรียบเสมือนเรือที่ขาดหางเสือฉันทัด บ้านเมืองที่ชาคนักรบที่สามารถในสภาวะเช่นนี้  
 ฉันทัดก็ฉันทัน

การเป็นนักรบที่สามารถของพระองค์ ได้ปรากฏหลายครั้งในสมัยสมเด็จพระเจ้า-  
 รุณทรบุรี นอกจากเสด็จร่วมกับพระเชษฐาทั้งกล่าวแล้ว พระองค์ยังได้เคยเสด็จเป็น  
 แม่ทัพตามลำพังก็หลายครั้ง หรือ โดยเสด็จสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็มี ตลอดจนรวม  
 กับนายทัพนายกองผู้อื่นก็มี รวมทั้งสิ้นเป็น 8 ครั้ง เมื่อรวมกับการเสด็จร่วมกับพระเชษฐา  
 อีก 8 ครั้ง เป็น 16 ครั้ง ภายในระยะเวลา 15 ปี นับว่าเป็นนักรบที่มีประสบการณ์  
 มากยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน การเสด็จออกศึกแต่ละครั้ง พระองค์ก็ได้แสดงพระปรีชา-  
 สามารถให้ประจักษ์แก่ฝ่ายข้าศึกจนเกรงขามทุกคราวไป จนพระเกียรติยศแห่งความเป็น  
 นักรบได้เลื่องลือไปทั่วแคว้นแดนศัตรู ถึงกับขนานนามให้ว่า "พระยาเสือ"<sup>1</sup> การที่  
 พระองค์เสด็จบัญชาการศึกถึง 16 ครั้งภายในเวลา 15 ปีนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระ-  
 กรณียกิจในช่วงแรกของพระองค์คือทรงหมกมุ่นอยู่กับสงครามเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้  
 พระองค์จึงทรงมีพระอุปนิสัยเฉียบขาด อาจหาญ เข้มแข็ง บึกบึนเหมาะสมกับการเป็น  
 นักรบที่ควรยกย่องสรรเสริญ ผลการรบของพระองค์แต่ละครั้ง มักนำชัยชนะกลับมาให้  
 เป็นที่ชื่นชมยินดี พระองค์จึงมีประวัติการรับราชการที่ดีเด่นและเป็นตัวอย่างที่ดี กล่าวคือ  
 ได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบจากพระยศพระมหามนตรีใน พ.ศ. 2310 มาสู่

<sup>1</sup> จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร เทวีพิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม  
 (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
 (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363) (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501), หน้า  
 234.

ตำแหน่งเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆเนศวรราชใน พ.ศ. 2313 นับเป็นช่วงเวลาเพียง 3 ปีเท่านั้น และตำแหน่งสูงสุดที่ได้รับก่อนดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราชนั้นเป็นตำแหน่งที่สูงกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์เสียอีก

ด้วยคุณสมบัติความเป็น "นักรบตัวอย่าง" เช่นที่กล่าวมาแล้วนี้เอง ซึ่งเป็นคุณสมบัติประจำพระองค์ที่ไม่อาจจะหาผู้ใดเสมอเหมือนพระองค์ได้ในขณะนั้น จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกัตติสินพระทัยเลือกพระองค์ขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อได้เข้ารับตำแหน่งแล้ว พระองค์ได้ช่วยแบ่งเบาพระราชภาระของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นเจ้าฟ้าธรรมาธิราชไวยมาก โดยเฉพาะในเรื่องการทหารคงจะได้อำนาจในตอนที่ไป จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2346 พระองค์ประชวรพระโรคนี้ตั้งแต่เสด็จขึ้นไปเมืองเถิน (เพื่อบัญชาการรบ) เมื่อเสด็จศึกพระอาการก็ทรุดหนักลงโดยลำดับ ในที่สุดเสด็จสวรรคตเวลาสองยามเศษในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2346 มีพระชนมพรรษาได้ 60 ปี เสด็จดำรงพระเกียรติยศอยู่ ณ ที่พระมหาอุปราชได้ 21 ปี 4 เดือน กับ 5 วัน

#### การสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

หลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังมีไคทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นพระมหาอุปราชแทน จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2349 พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นเป็นพระมหาอุปราช คราวนี้เป็นครั้งแรกในประวัติของพระบรมราชวงศ์จักรี ที่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระมหากษัตริย์ได้รับแต่งตั้งให้เป็น "วังหน้า" ที่ได้รับการแต่งตั้งในครั้งนั้น เพื่อขจัดปัญหาความยุ่งยากในเรื่องการสืบราชสมบัติ ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์บ้านเมืองได้ผันแปรไปในทางที่เลวร้าย เป็นต้นว่า เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ที่เป็นหลักในการปกครอง สิ้นพระชนม์และถึงแก่อสัญกรรมเสียโดยมาก ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระชราลงทุกวัน แต่ทรายแรงยิ่งไปกว่านั้น คือ เจ้านายใหม่ ๆ ที่มีกำลังมากและข้าราชการรุ่นใหม่ฝ่ายวังหลวงวังหน้า



ก็ไม่ปรองคองกัน ถือเป็นต่างพวกต่างเหล่ากันอีกด้วย ดังนั้น พระองค์จึงสถาปนาพระ-  
 ราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสีย เพื่อจะได้มีกำลังมากขึ้น  
 ให้ปรากฏแก่คนทั้งปวงว่าจะเป็นผู้รับรัชทายาท อนึ่ง ความยุ่งยากของการเมืองภายใน  
 ขณะนั้นคงเล็ดลอดไปถึงเมืองญวน องค์หญิงสี่ซึ่งเป็นพระเจ้าเวียงคนามยาลองจึงมีพระ-  
 ราชสาส์นเข้ามาทูลเตือนพระสติในเรื่องนี้<sup>1</sup> อันที่จริงแล้วมิใช่หน้าที่ของพระเจ้าเวียงค-  
 นามยาลองที่จะเข้ามาทูลทักท้วงในกิจการภายในของบ้านเมืองไทยเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม  
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มักจะทรงเชื่อฟังความคิดเห็นที่ก้ำก๋าวนี้ด้วย  
 เป็นแน่ จึงโปรดให้จัดพระราชพิธีอุปราชาภิเษกขึ้นใน พ.ศ. 2349

การแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลครั้งนั้น นอกเหนือไปจากเหตุผลใน  
 การจัดปัญหาความยุ่งยากก้ำก๋าวแล้ว เมื่อพิจารณาถึงผู้เข้าดำรงตำแหน่ง นี้ว่าทรง  
 มีคุณสมบัติที่เหมาะสมเป็นอย่างดี กล่าวคือ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์โตที่เป็นที่  
 โปรดปรานรักใคร่ของพระชนกนามมากกว่าเจ้านายองค์ใด ๆ เพราะทรงเป็นพระราช-  
 โอรสพระองค์เดียวที่ได้รับใช้ใกล้ชิดพระราชมิตาตลอดมาทั้งในยามสงบและยามสงคราม  
 ในยามสงคราม พระองค์ได้เสด็จติดตามรับใช้พระบิดาทูหนทุกแห่งไม่เคยขาดทั้งใน  
 รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์<sup>2</sup> จนเป็นที่ไว้วางพระราช-  
 หฤทัยมากที่สุด การที่พระองค์ได้มีโอกาสติดตามรับใช้ในราชการสงครามก้ำก๋าวนี้ ทำ  
 ให้ทรงมีคุณสมบัติที่คุ้นเคยสมควรจะได้ปกครองบ้านเมืองต่อไป เพราะได้มีโอกาสมอง  
 เห็นข้อดีข้อเสียของการทัพ และเห็นจุดแข็ง จุดอ่อนของฝ่ายข้าศึก อันจะเป็นหนทางให้

## ศูนย์วิทยทรัพยากร

<sup>1</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1  
 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 312.

<sup>2</sup> สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโก-  
 สินทร์, รัชกาลที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), เล่ม 1, หน้า 5-7.



### การสถาปนากรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษ์

เมื่อได้ประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกแล้ว ทรงลอกแบบอย่างพระชนกนาถโดย  
 แต่งตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาอนุรักษ์ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน-  
 มงคล ควบคุมดูแลสำคัญหลายประการ คือ ในขั้นแรก ทรงมีความสนิทสนมรักใคร่เอ็นดู  
 สมเด็จพระอนุชาซึ่งร่วมพระชนนี และไคร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระองค์มาเช่นเดียวกับที่พระ-  
 ราชบิดาทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าอา ที่ทรงรักใคร่เอ็นดูเนื่องมาจาก สมเด็จพระอนุ-  
 ชาธิราชพระองค์นี้ทรงมีพระอัธยาศัยและพระจริยาวัตรงดงาม ไม่เคยมีเรื่องบาดหมาง  
 ระหว่างกันเลย เมื่อได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้ว ทรงปฏิบัติราชการ  
 แผนัดกันร่วมกันด้วยความราบรื่น เหตุผลประการที่สอง สืบเนื่องมาจากกรมพระราชวัง-  
 บวรมหาดเสนาอนุรักษ์เคยดำรงตำแหน่งเป็นพระบัณฑูรมาด้วยกันกับพระบาทสมเด็จพระพุทธ-  
 เลิศหล้านภาลัย ท่านองพระบัณฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อย ดังนั้นเมื่อพระบัณฑูรใหญ่ได้ขึ้น  
 เสวยราชย์ พระบัณฑูรน้อยก็จะได้เลื่อนเป็นพระมหาอุปราชตามโบราณราชประเพณี  
 สำหรับเหตุผลประการสุดท้าย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตระหนักดีว่า  
 ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ควรตกแก่ผู้ที่มีพระบุคลิกลักษณะที่สอดคล้องกับ  
 พระองค์และเคยร่วมประสานงานกันมาก่อน จึงจะร่วมงานบริหารราชการแผ่นดินต่อไป  
 ได้ตลอดรอดฝั่ง ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวนี้ปรากฏแก่สมเด็จพระอนุชาธิราชพระองค์นี้อย่าง  
 ครบถ้วนจึงเหมาะสมกับตำแหน่งนี้ด้วยประการทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า การสถาปนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1  
 และในรัชกาลที่ 2 มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน 2 ประการ คือ ทรงเป็นพระอนุชาธิราช  
 ร่วมพระชนกชนนีประการหนึ่ง เป็นพระอนุชาธิราชที่ไปรดปรานสนิทสนมรักใคร่อีกประ-  
 การหนึ่ง แต่มีข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัด คือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมี  
 คุณสมบัติเป็นนักรบ แต่กรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษ์ไม่ปรากฏว่าทรงถนัดในคาน  
 การรบ คงถนัดในด้านการบริหารราชการแผ่นดินภายในประเทศมากกว่า

กรมพระราชวังบวรมหาดเสนาอนุรักษ์ดำรงพระอิสริยยศจนถึง พ.ศ. 2360  
 ทรงพระประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 เสด็จขึ้นไปประทับ



ศูนย์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มณฑลพิธีฐานพระอิริ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท



รักษาพยาบาลด้วยความรัก แต่ก็ไม่สามารถจะดำรงพระชนม์ชีพต่อไปอีกได้เสด็จสวรรคตในเวลาต่อมา พระชนมายุเพียง 37 พรรษาเท่านั้น ดำรงพระอิสริยยศได้เพียง 7 ปี กับ 11 เดือน

เมื่อตำแหน่งพระมหาอุปราชว่างลง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็หาใครที่จะเจ้านายพระองค์ใดดำรงตำแหน่งแทนไม่ แม้ว่าพระองค์จะมีพระราชโอรสองค์ใหญ่คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ดังนั้น ภายหลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีรัชกาลที่ 2 จึงไม่มีผู้ใดทราบอย่างแน่นอนว่า เจ้านายพระองค์ใดทรงเป็นผู้รับรัชทายาทที่แท้จริง อันที่จริง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่เป็นเจ้าฟ้าฯ จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็น "วังหน้า" ทำนองเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 1 แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ไม่ได้ทรงทำการแต่งตั้ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎยังทรงพระเยาว์อยู่มากและอาจเป็นเพราะชังช้อยู่ที่ว่า มีพระโอรสอีกองค์หนึ่ง คือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้ซึ่งทำหน้าที่ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณเพียงพระองค์เดียว จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและโปรดให้ว่าราชการแทนพระองค์เสมอมาจนสิ้นรัชกาลนั้นเอง จึงไม่ทรงตัดสินพระทัยว่าจะให้ผู้ใดเป็นรัชทายาท จะแต่งตั้งกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ให้เป็น "วังหน้า" ก็ชังช้อยู่ที่พระองค์มิใช่เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า คุ้มเหตุดังกล่าว พระองค์จึงปล่อยให้ตำแหน่งพระมหาอุปราชว่างมาตลอดรัชกาล

ครั้นถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรหนัก มีพระอาการเขื่องซึมจนไม่สามารถจะตรัสได้ ประชวรอยู่ 8 วันก็สวรรคต ไม่ได้คำรัสสั่งมอบเวณราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด พระราชวงศานุวงศ์กับคณะเสนาบดี หัวหนาราชการทั้งปวงจึงต้องประชุมปรึกษากันตามโบราณราชประเพณีในอันที่จะเลือกพระมหากษัตริย์ ในเวลานั้นตามนิตินัยแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎอยู่ในฐานะสมควรจะได้รับราชสมบัติเพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ แต่บังเอิญในเวลานั้นมีกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งเป็นพระโอรส (ชั้นพระองค์เจ้า) พระองค์ใหญ่ทรงเจริญ

พระชันษากว่าสามเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎถึง 17 ปี ไททรงรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ  
กำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมตำรวจ มีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย  
เคารพนับถือเป็นอันมาก<sup>1</sup> ที่ประชุมเสนาบดีจึงพร้อมใจกันถวายราชสมบัติให้กับกรมหมื่น-  
เจษฎาบดินทร์เป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี

### การสถาปนากรมพระราชวังบวรมหาดัศกัฒพลเสพย์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ไททรงอุป-  
ราชาภิเษก กรมหมื่นดัศกัฒพลเสพย์เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งทรงมีพระยศเป็น  
พระปิตุลาและมีพระยศเป็นเพียงพระองค์เจ้า ซ่อนันบัวว่าแปลกมาก ทั้งนี้เพราะตำแหน่ง  
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่โบราณมา มักได้แก่พระราชโอรสหรือพระอนุชาธิราช  
แต่ในรัชกาลนี้กลับเป็นพระปิตุลา เมื่อวิเคราะห์ถึงบทบาทของกรมพระราชวังบวรมหา-  
ดัศกัฒพลเสพย์ในรัชกาลที่ 2 ก็อาจทราบสาเหตุได้ดังนี้ คือ

บทบาทของพระองค์เริ่มปรากฏขึ้นในต้นรัชกาลราว พ.ศ. 2353 เนื่องด้วยได้  
รับเลือกจากบรรดาเจ้านายที่มีพระปรีชาสามารถและไว้วางพระราชหฤทัยให้กำกับราช-  
การกรมกลาโหม เพื่อทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของเสนาบดีกรมนั้น ๆ แต่ให้มียศสูงกว่า  
เสนาบดี ดังนั้น งานในหน้าที่ของพระองค์คือ ประสานงานกับเสนาบดีในการวาง  
นโยบายทางการทหารและการหัวเมืองบักษัไต้ทั้งปวงซึ่งคลุมไปถึงหัวเมืองมลายูด้วย  
 ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งประสิทธิภาพและความมั่นคงของรัฐบาลกลาง ตลอดรัชกาลที่ 2  
พระองค์ได้รับนิคชอบงานคานกลาโหมด้วยความสามารถอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในคาน-  
การวางระเบียบการปกครองหัวเมืองบักษัไต้ทั้งปวงซึ่งมีศูนย์กลางใหญ่ที่เมืองนครศรี-

<sup>1</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33  
เรื่องบูรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว  
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), หน้า 51-2.

ธรรมราช งานสำคัญของพระองค์ได้แก่การไต่เสด็จไปจัดระเบียบการปกครองตลอดจน  
จัดกำหนดเขตแขวงสำหรับการปกครองท้องที่ให้เรียบร้อยและรัดกุมยิ่งขึ้น<sup>1</sup> เพราะก่อน  
หน้านั้นกรมการเมืองนครศรีธรรมราชมีไม่ครบตามจำนวน ทำให้การบริหารงานและการ  
ประสานงานไม่ดำเนินไปโดยเรียบร้อยและไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

อนึ่ง <sup>สมุทพร:</sup> เสนาบดีกลาโหมเป็นขุนนางผู้หนึ่งที่มีอำนาจในการปกครองกรุงสยาม  
อย่างมากมาย เพราะมีอำนาจหน้าที่หลายด้านด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่การที่ไต่เป็นผู้สักเลข  
ลงทะเบียนกำลังคนในสังกัดของนครตามหัวเมืองซึ่งเป็นหน้าที่ที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะ  
เป็นหนทางที่ทำให้ตนเองมีอำนาจและอิทธิพลมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังมีสิทธิเก็บภาษีอากร  
ในดินแดนในสังกัดของตนได้อีกด้วย<sup>2</sup> เมื่อหันมาพิจารณาตำแหน่งผู้กำกับราชการกรม-  
กลาโหมซึ่งมียศสูงกว่าเสนาบดี ก็ย่อมมีโอกาสและอภิสิทธิ์ในการแสวงหาอำนาจของตน-  
เองได้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ดังนั้น คำกล่าวที่ว่า "การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-  
หล้านภาลัยโปรดให้เจ้านายกำกับกรมต่าง ๆ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เจ้านายมีอำนาจ  
อิทธิพลมากยิ่งขึ้น"<sup>3</sup> นั้นก็คงไม่ไกลความจริงไปนัก และแน่นอนกรมหมื่นศักดิ์พิศเสพซึ่ง  
เป็นเจ้านายกำกับกรมกลาโหมย่อมเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่มีกำลังและอำนาจมากด้วย

<sup>1</sup> หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173," สมุดไทยคำ,  
กระดาษฝรั่ง, อักษรไทยพิมพ์, เลขที่ 21, เรื่องข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช.

<sup>2</sup> กรมศิลปากร, เจ้านายและข้าราชการกรมบังคับมณฑลความเห็นจัดการ  
เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุล-  
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร:  
2510), หน้า 2-3.

<sup>3</sup> พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร: คลังวิทยา, 2505),  
หน้า 234.

นอกเหนือไปจากงานในคานกรมกลาโหมโดยตรงซึ่งทำให้พระองค์มีอำนาจมากแล้ว งานในคานความรับผิดชอบในการสร้างเมืองป้อมปราการที่เมืองนครเขื่อนขันธ์<sup>1</sup> อันเป็นเมืองป้อมปราการที่มีความสำคัญควบคู่กับเมืองสมุทรปราการนั้น มีส่วนทำให้พระองค์มีอำนาจมากขึ้นอีกด้วย เพราะผู้รับผิดชอบสร้างเมืองใด ย่อมมีอำนาจครอบคลุมไปในเมืองนั้น ๆ<sup>2</sup>

การที่พระองค์มีกำลังและความสามารถดังได้วิเคราะห์มาแล้ว ก็ยังไม่เป็นสาเหตุเพียงพอที่จะวินิจฉัยว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหาอุปราช จำต้องมีเหตุอื่นประกอบกันอีกด้วย สิ่งนั้นก็คือนิสัยที่ติดต่อกัน (หากมีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีต่อกันแล้วก็จะไม่สนับสนุนให้เป็นผู้มียศสูงได้และจะเป็นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ในการปกครองต่อไป) มีนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งชื่อ นายวอลเทอร์ เอฟ เวลลา กล่าวว่า พระองค์ทั้งสองเป็น "เพื่อนสนิท"<sup>3</sup> กัน คงจะเป็นความจริง เพราะแม้จะมีฐานะเป็น "อา" และ "หลาน" แต่พระชนมายุไล่เลี่ยกัน ผู้เป็น "อา" มีชันษา

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, เล่ม 2, หน้า 173.

<sup>2</sup> งานคานการสร้างป้อมปราการมิใช่เป็นงานคานกรมกลาโหมโดยตรงเพราะปรากฏว่ามีเจ้านายและขุนนางที่มีโค่เกี่ยวข้องกับกรมกลาโหมได้รับมอบหมายให้ไปทำงานเช่นนี้ก็มี เช่น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และกรมหมื่นรักษาวนเรศเป็นต้น

<sup>3</sup> Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (New York : J.J. Augustin Glückstadt, 1957), p. 4.



มากกว่า "หลาน" เพียง 2 ปีเศษเท่านั้น<sup>1</sup> และยังอยู่ในพระยศระดับพระองค์เจ้าเช่นเดียวกันด้วย ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงเป็นไปได้ในทำนองของ "เพื่อน" มากกว่าเมื่อทั้ง "อา" และ "หลาน" มีพระยศเสมอกันและชันษาไล่เลี่ยกันดังกล่าวแล้ว และยังได้ปรากฏความสามารถจนได้รับเลือกทำงานราชการแผ่นดินที่สำคัญ ๆ พร้อมกันอีก คือ กรมพระราชวังบวรมหาดคีพลเสพย์กำกับกรมกลาโหม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำกับกรมพระคลังซึ่งเป็นกรมที่มีความสำคัญต่อการปกครองอย่างยิ่ง ก็ยอมทำให้ทั้งสองพระองค์มีโอกาสใกล้ชิดกันปรึกษาหารือราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน<sup>2</sup> และสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากความสัมพันธ์ในหน้าที่กำกับกรมโดยตรงแล้ว ในยามราชการสงคราม ทั้งสองพระองค์ยังได้มีโอกาสทำงานประสานกัน บัญชาการทัพพร้อมกันในคราวที่เสด็จออกไปซัดตาทิพพมา พ.ศ. 2363 ที่เมืองกาญจนบุรีและเพชรบุรี<sup>3</sup> แม้ครั้งนั้นพม่าไม่ได้ยกทัพมาแต่ก็เป็นโอกาสหนึ่งที่ทั้งสองพระองค์ได้มีโอกาสทำงานประสานเตรียมการร่วมกันมา นอกจากนี้ทั้งสองพระองค์ยังได้มีโอกาสร่วมงานกันอีกครั้งหนึ่งในตอนปลายรัชกาล คือ ได้รับมอบหมายจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้รวมเป็นตุลาการพิพากษาคดีว่าทระหว่างเจ้าพระยามหาเสนา

<sup>1</sup> สมเด็จพระราชดำรัสพระราชานุญาต, ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2463), หน้า 20, 12. "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ประสูติเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2330 ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาดคีพลเสพย์ประสูติเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2328".

<sup>2</sup> หลวงอนุสรสิทธิกรรรม, "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 31.

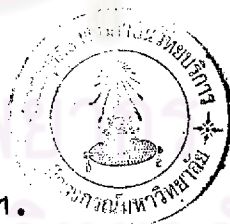
<sup>3</sup> สมเด็จพระราชดำรัสพระราชานุญาต, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, เล่ม 2, หน้า 98.

สมุหพระกลาโหมกับเจ้าพระยาอภัยภูธรสมุหนายก<sup>1</sup> คดีความครั้งนี้เป็นคดีที่ยิ่งใหญ่มาก เพราะเป็นคดีระหว่างขุนนางผู้ใหญ่ของประเทศ จะเห็นได้ว่า ทั้งสองพระองค์ย่อมมีความสำคัญกันมิฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คงไม่ให้งานร่วมกัน ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง มิได้มีหน้าที่กำกับกรมมหาดไทย อันที่จริงควรจะเป็นหน้าที่ของเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราธิราชซึ่งกำกับกรมมหาดไทยโดยตรง

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์มีความเป็นญาติและเป็นเพื่อนสนิทอันเป็นพื้นฐานที่มั่นคงมาตลอดรัชกาลแล้ว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต เกิดปัญหารัชทายาท ความเห็นของข้าราชการแยกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ อีกฝ่ายหนึ่งสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>2</sup> และแน่นอนที่เดียวกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ยอมสนับสนุนฝ่ายหลังอย่างไม่มีปัญหาและควายการที่พระองค์กำลังและอำนาจมากยอมเป็นเครื่องสนับสนุนเป็นอย่างดีด้วย ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยก็ไม่กล้าขัดขึ้น ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับราชสมบัติโดยปลอดภัย ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่งตั้งให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น นอกเหนือไปจากไต่คะหนักถึงพระปรีชาสามารถและประสบการณ์ในการปกครองแล้ว อาจจะไม่เกินความจริงไปนักในการที่จะกล่าวว่า เพื่อเป็นการตอบแทนที่พระองค์ได้มี

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 189-91.

<sup>2</sup> John Crawford, Journal of an Embassy from the Governor-general of India to the Courts of Siam and Cochin-China, 2<sup>nd</sup> ed. (London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1830) Vol. I, p. 162.



ส่วนช่วยให้ได้รับราชสมบัติด้วย<sup>1</sup> อย่างไรก็ตาม กรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสเพลย์  
ดำรงพระอิสริยยศเพียง 8 ปี ประชวรพระโรคมาน้ำ เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2375  
พระชันษาได้ 48 ปี เมื่อพระองค์ท่านเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-  
เจ้าอยู่หัวก็มีใต๋ทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็น "วังหน้า" ปล่อยให้ตำแหน่งว่างถึง 18 ปี

อย่างไรก็ตาม เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสเพลย์สวรรคตแล้ว พวก  
ข้าเจ้าต่างกรมต่างคาดกันว่าเจ้านายของตนจะได้เลื่อนขึ้นเป็นพระมหาอุปราชหลายกรม  
บางแห่งถึงกับเตรียมหาผ้าสมปักขุนนาง ที่เป็นตำรวจก็เตรียมหอกไว้เข้ากระบวนแห่ตาม  
เสด็จก็มี กิตติศัพท์นั้นทราบถึงพระกรรณพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์  
ทรงปรึกษาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เมื่อครั้งยังเป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง  
และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เมื่อครั้งยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ ๆ กราบทูล  
ความเห็นว่าจะโปรดให้เลื่อนกรมเจ้านายที่มีความชอบเสียทันทีจะได้ปรากฏแก่ข้า-  
ในกรมว่าเจ้านายของตนเลื่อนพระยศและเป็นได้เพียงนั่นเอง ทรงพระราชดำริเห็นชอบ  
ด้วย ครั้งนี้เป็นมูลเหตุให้เป็นประเพณีเลื่อนกรมและตั้งกรมเจ้านายเมื่อพระมหาอุปราช  
สวรรคตในรัชกาลหลังๆ<sup>2</sup> ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ากรเลื่อนกรมครั้งนั้นเพราะทรงมีเจตนา

<sup>1</sup> Robert Lingat, "History of Wat Mahadhatu", JSS, XXIV  
(October, 1930), 18.

<sup>2</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโก-  
สินทร์รัชกาลที่ 5, หน้า 96.

จะไม่ตั้งพระมหากษัตริย์ตัวเอง<sup>1</sup>

ภายหลังเหตุการณ์สงบเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีใตตั้งผู้ใดเป็นพระมหากษัตริย์อีกเลยจนสิ้นรัชกาล แม้แต่พระโอรสก็มีใตแต่งตั้งองค์ใดให้เป็นเจ้าฟ้า ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะทรงตระหนักถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งโดยนิตินัยควรจะได้รับราชสมบัติ ดังนั้นพระองค์จึงหนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าฟ้าทั้งสองให้มีพระยศสูง พิจารณาแล้วเปรียบใตว่าใตเป็นพระมหากษัตริย์ แต่มีใตแต่งตั้งใตโดยการแทนใต

เมื่อพิจารณาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ปรากฏว่ามีเหตุการณ์หลายครั้งที่น่าประวิติศาสตร์วิเคราะห์หากรกระทำเพื่อเฉลิมพระยศใตเป็นพระมหากษัตริย์ เช่น ในการตั้งกรมครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ใตทรงรับกรม แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเว้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียบไม่ไปรคใตทรงรับกรม จะอาจเหตุผลว่าทรงผนวชเป็นพระภิกษุก็มีใตเพราะเมื่อกรมหมื่นนุชิตินิรสรทรงรับกรมก็ใตเป็นภิกษุเป็นตัวอย่างมา ข้อนี้สันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์เป็นรัชทายาทไม่สมควรแก่เจ้านายพระองค์อื่น นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ทรงผนวชอยู่จะทรงตั้งเป็นพระมหากษัตริย์ก็ขัดข้องทางฝ่ายพระศาสนา จะใตทรงรับกรมก็

## ศูนย์วิทยพัทยาการ

<sup>1</sup> เจ้านายที่ใตเลื่อนกรมใตครั้งนั้นเป็นกรมหลวง 3 องค์ กรมขุน 5 องค์ รวม 8 องค์ ใตแก่ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ กรมหลวงเสนีบริรักษ์ กรมหลวงรักษะเรศ, กรมขุนรามอิศเรศ กรมขุนเคชอติศร กรมขุนพิพิชฎาเบนทร กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และกรมขุนกัลยาสุพรรณศิริ (ดูหอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1", สมุดไทยคำ, เส้นดินสอขาว, เลขที่ 1/ช, เรื่องจดหมายเหตุตั้งกรมใตรัชกาลที่ 3.)



ไม่เข้ากับเหตุการณ์ที่เลื่อนกรมเจ้านายครั้งนั้น จึงไต่ถามเสีย<sup>1</sup> นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์อีกหลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ให้พระองค์เป็นรัชทายาท เช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จเข้ามาประทับวัดบวรนิเวศวิหารใน พ.ศ. 2380 นั้น ทรงจัดกระบวนแห่เหมือนแห่เสด็จพระมหาอุปราช นอกจากนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งชื่อวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งคล้ายกับพระราชวังของพระมหาอุปราช<sup>2</sup> และทูลบำรุงวัดนี้อีกมากมายนั้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ความเป็นพระมหาอุปราช<sup>3</sup> นอกจากนี้ ในคราวจะยกยอพระปรารภคำคือกรมราชวราราม ซึ่งเดิมทำเป็นนยอคนกษัตริย์ตามแบบพระปรารภคโบริราช ครั้นใกล้จะถึงวันฤกษ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริสั่งให้ยืมมงกุฎที่หล่อสำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จะเป็นพระประธานวัดนางนองมาติดบนนยอคนกษัตริย์ (ดังปรากฏอยู่บัดนี้) จะเป็นค้ายทรงพระราชนิพนธ์อย่างไรจึงทำเช่นนั้นหาโคตรสีใหญ่โคทรามไม่ การที่เอาจมงกุฎขึ้นคอบนนยอคนกษัตริย์ก็ไม่เคยมีแบบอย่างที่เคยมาก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันสันนิษฐานว่า มีพระราชประสงค์

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา, ความทรงจำ (พระนคร: แพรวพินิจ, 2514), หน้า 104.

<sup>2</sup> Robert Lingat, "History of Wat Pavaraniveca", JSS, XXVI (April, 1933) 76-7.

<sup>3</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา, พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2514), หน้า 84.

จะให้คนทั้งหลายเห็นเป็นนิติวาสมเด็จเจ้าฟ้า "มงกุฎ" จะเป็นยอกของบ้านเมืองต่อไป<sup>1</sup>

สำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นก็ได้รับพระเกียรติยศอย่างสูงจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ศึกษาและแสวงหาความรู้ภาษาอังกฤษจากมิชชันนารีรุ่นแรกที่เกิดขึ้นทางเข้ามากรุงสยามใน พ.ศ. 2371<sup>2</sup> จนสามารถตรัสได้และมีความสามารถถึงทรงทำพจนานุกรมไทยเป็นอังกฤษฉบับหนึ่งและอังกฤษเป็นไทยอีกฉบับหนึ่ง<sup>3</sup> การที่ทรงมีความรอบรู้ในภาษาต่างประเทศเช่นนี้พระองค์จึงกลายเป็นคนโปรดและได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นผู้แปลเอกสารภาษาอังกฤษและทำหน้าที่โต้ตอบพระราชสาส์นเป็นภาษาอังกฤษอีกด้วย<sup>4</sup> นอกเหนือไปจากสนพระทัยในวิชาภาษาอังกฤษแล้ว พระองค์ยังให้ความสนพระทัยในวิทยาการแบบใหม่ในแขนงต่าง ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียมตะวันตกอย่างมากมาย จนทำให้ชาวต่างประเทศเข้าใจ

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 105. "สำหรับเรื่องนี้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพประทานแล้วว่าเจ้าพระยาภาณุวงศ์และท่านผู้นั้นที่ยังรับราชการอยู่ในสมัยนั้นเล่าให้ฟัง"

<sup>2</sup> William L. Cowan, "The Role of Prince Chuthamani...", JSS, IV (January, 1967), 44.

<sup>3</sup> D.B. Bradley, The Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D., June 18, 1840; here after use Bradley Journal as quoted in Cowan, op.cit., p. 45.

<sup>4</sup> Margaret Landon, Anna and the King of Siam (New York : John Day, 1944), p. 307.

ว่าพระองค์เป็นพระมหาอุปราช<sup>1</sup> (ชาวต่างประเทศมิได้หมายถึงเป็นพระมหาอุปราช  
 อย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เข้าใจว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจเป็นที่สองรองจาก  
 พระเจ้าแผ่นดิน) และใน พ.ศ. 2379 ไก่มีข่าวแพร่สะพัดไปว่าพระบาทสมเด็จพระนั่ง-  
 เกล้าเจ้าอยู่หัวจะอภิเษกสมรสกับพระธิดาพระองค์โปรดและแต่งตั้งให้เป็นพระมหา-  
 อุปราช<sup>2</sup> นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่แสดงถึงบทบาทของพระองค์ที่สูงที่สุดในรัชกาลที่ 3 แต่  
 อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาผ่านไปก็มิได้ปรากฏเป็นความจริง ที่ไม่ทรงแต่งตั้งอาจ  
 เป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ-  
 เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงนิยมประเพณีแบบตะวันตกมากเกินไป โดยเฉพาะใน  
 เรื่องการลัทธิกรรมซึ่งเป็นการขัดพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วย  
 เหตุนี้จึงทำให้ทรงล้มเลิกความตั้งใจที่จะแต่งตั้งให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถาน-  
 มงคลก็เป็นได้<sup>3</sup>

อย่างไรก็ตาม พอถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระนั่ง-  
 เกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรและทรุดหนักลงโดยลำดับ แต่ยังคงอยู่ในพระสติสัมปชัญญะเป็น  
 ปกติ ใค้ศรีสมอบราชสมบัติมอบอำนาจให้แก่ที่ประชุมพระราชวงศานุวงศ์และเสนาบดีผู้-  
 ใหญ่ทำหน้าที่เลือกพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป พอถึงเดือนเมษายนก็เสด็จสวรรคต มีพระ-  
 ชนมายุได้ 63 พรรษา กับ 11 วัน รวมเวลาอยู่ในสิริราชสมบัตินานถึง 27 ปี คณะ-  
 เสนาบดีผู้ใหญ่ตลอดจนพระราชวงศานุวงศ์พร้อมเพรียงกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้น  
 เสดวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

<sup>1</sup> Cowan, op.cit., p. 49.

<sup>2</sup> Bradley Journal December 28, 1835 และ June 13, 1836,  
 as quoted in Cawan, op.cit., pp. 49-50.

<sup>3</sup> Cowan, op.cit., p. 50.

### การสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อถึงรัชกาลนี้ ได้มีการแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่มีลักษณะผิดแผกแตกต่างไปจากสามรัชกาลแรก กล่าวคือ โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชสมเด็จเจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหาอุปราช เสด็จขึ้นพระเกียรติยศเสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดินเหมือนเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาครั้งกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้แก้ไขเพิ่มเติมการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลให้สมกับพระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินหลายประการ เป็นต้นว่า พระนามวังหน้าซึ่งเคยเรียกในภาษาราชการว่า "พระราชวังบวรสถานมงคล" ให้เปลี่ยนเรียกว่า "พระบวรราชวัง" พระราชพิธีอุปราชาก็ให้เรียกว่า "พระราชพิธีบรมราชาภิเษก" พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏแบบเดิมว่า "พระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล" พระราชทานพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า "สมเด็จพระปาวเรนทราเมศมธิศเรศรังสรรค์ฯ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว" และขานคำรับสั่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเคยใช้ว่า "พระบัณฑูร" โปรดให้เปลี่ยนเป็น "พระบรมราชโองการ" กล่าวโดยย่อแล้ว เป็นการเติมคำ "บรม" เป็นฝ่ายพระราชวังหลวง และคำ "บวร" เป็นฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลคู่กัน เกิดขึ้นครั้งนี้เป็นครั้งแรก<sup>1</sup>

ด้วยเหตุที่เปลี่ยนพระราชพิธีอุปราชาก็เป็นบรมราชาภิเษกดังกล่าวนานี้ ลักษณะการพิธีจึงเอาแบบอย่างพิธีบรมราชาภิเษกทางพระราชวังหลวงไปแก้ไข ลดลงเป็นตำราพิธีบรมราชาภิเษก กล่าวคือลดพระที่นั่งอัฐทิศ<sup>2</sup> และพระที่นั่งภัทรบิฐ<sup>3</sup>

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 80.

<sup>2</sup> ที่ประทับรับน้ำอภิเษกในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก.

<sup>3</sup> ที่ประทับเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระบรมราชูปถัมภ์ พระแสงศาสตราวุธ พระแสงอัญญาวุธในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก.





พระบวรฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ระเบียบการอย่างอื่นก็แก้ไขหลายอย่าง เช่น เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เข้าไปประทับในพระบวรราชวังเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวังหลวงเสด็จเข้าไปประทับในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่ก่อนทำพระราชพิธี อันนี้เป็นเหตุที่ไม่ต้องแห่เสด็จขึ้นไป ณ เวลาพระราชพิธีเหมือนอุปราชากิเษกประการหนึ่ง แต่เดิมมาพระมหาอุปราชทองเสด็จมาับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่ในพระบรมมหาราชวังและในพิธีอุปราชากิเษกก็ไม่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปยังพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราแห่สี่สายขึ้นไปช่วยพระราชพิธีบวรราชากิเษกทุกวัน และเสด็จขึ้นไปพระราชทานน้ำอภิเษกกับพระสุพรรณบัฏที่พระบวรราชวังด้วย<sup>1</sup> เมื่อเสร็จพระราชพิธีบวรราชากิเษกและเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว ยังมีการแห่เสด็จเลียบพระนครทางสถลมารคอีกด้วยอีกวันหนึ่ง ซึ่งตามธรรมเนียมเลียบพระนครในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อนมาก็มิได้มี แต่ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาให้สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงเลียบพระนครด้วยให้เหมือนอย่างพระองค์ทรงเลียบพระนครเช่นนั้น จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเสนาม้ายักษ์ขบวนแห่พยุหยาตราที่จะเลียบพระนคร เป็นขบวนแห่หาแถว ขบวนช้าง ขบวนม้า ขบวนเค็นเท้าแดงตัวถือศีลตราขลุ่ยต่าง ๆ แต่ให้เจ้าพนักงานแต่งวิถีทางซึ่งพระองค์จะเสด็จเลียบพระนครนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องรถยนต์ ซึ่งเป็นการฉลองพระองค์ที่แตกต่างไปจากพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชประสงค์เน้นถึงพระอำนาจในทางการทหารของพระองค์นั่นเอง

ในเรื่องการเสด็จเลียบพระนครของพระองค์ท่าน นาย เอ.บี. กริสโวลด์ ได้กล่าวไว้ว่า

<sup>1</sup> สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 197.

เป็นครั้งแรกที่วังหน้าหรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้ทรงเข้ารับ  
ตำแหน่งโดยเสด็จเสียบพระบวรราชวัง ในการครั้งนี้ ได้มีลักษณะที่เน้น  
ให้เห็นถึงพระอำนาจทางการทหารได้หลายอย่าง ดังเช่น พระองค์ทรง-  
เครื่องตนรณยุทธ ทรงพระแสงดาบและทอกของ้าว เสด็จขึ้นเกยสถิตเหนือ  
คอกช้างพระที่นั่งทรงเครื่องทหารปืนใหญ่ ยิงปืนค่านับ 21 นัด ทหารรักษา  
พระองค์ 5,000 คน เดินขบวนแถวเรียงสี่...<sup>1</sup>

นอกจากจะได้รับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งแตกต่างไปจากกรมพระราชวัง-  
บวรสถานมงคลรัชกาลก่อน ๆ แล้ว พระองค์ยังได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดข้าราชการ  
เพิ่มขึ้นปีละ 1,000 ซึ่ง รวมทั้งที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้เคยรับพระราชทาน  
มาแต่เดิม 1,000 ซึ่ง เป็น 2,000 ซึ่ง (คิดเป็นเงิน 160,000 บาท) และยังได้รับ  
พระราชทานเงินภาษีอากรให้ขึ้นฝ่ายพระบวรราชวังมากมายอีกด้วย เพื่อเป็นการรักษา  
พระเกียรติยศให้ยิ่งใหญ่อขึ้นไป

เหตุใดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสถาปนาสมเด็จพระเจ้านอง-  
ยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้เสมอพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นการแปลกมากใน  
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พิจารณาจากหลักฐานต่าง ๆ ที่อ้างเหตุผลในการสถาปนาส่วน  
ใหญ่ก็มีเนื้อความที่ตรงกันและเชื่อถือได้ เช่นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า

...ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือนทั้งพุทธจักรและอาณา-  
จักรปรึกษาพร้อมกันว่า สมเด็จพระอนุชาธิบตีเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวา-  
วงศ์พงอิศรภคตริย์ และสมเด็จพระเจ้านองยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศ-

<sup>1</sup> A.B. Griswold, King Mongkut of Siam (new York: Asia Society, 1961), p. 30.

วังสรรคัทรงพระปรีชารอบรู้อาษาประเพณีผู้ประเสริฐล้ำเลิศในพระบรมราช-  
วงศ์จึงพร้อมกันขออัญเชิญเสด็จ เสด็จถวัลยราชย์มโหฬารวิสัยสัมพันธมหิศรา-  
ราชวงศ์ดำรงสิริราชสมบัติชคตยราชย์ประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้า  
ล้ำค้ำต่อไป... <sup>1</sup>

ส่วนสมเด็จพระวันรัต (ทัม) ได้ให้รายละเอียดมากกว่าได้กล่าวว่

...กาลเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน  
ใหญ่ในสยามรัฐมหาชนบทนี้แล้ว จึงทรงพระราชมติเห็นว่า เจ้าฟ้ากรม-  
ขุนอิศเรศรังสรรค์ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้น ทรงพระปรีชารอบรู้อ  
ในการพระนครและต่างประเทศและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และชำนาญ  
ในสรรพอาวูชในการณรงค์สงครามเป็นอันมากและแคล้วคล่องซัดเจินใน  
การทรงพาหนะมีคชสารเป็นต้น หนึ่ง เป็นที่นิยมนับถือของพระบรมวง-  
ศานุวงศ์ชาทุลละของขุดีพระบาทผู้ใหญ่น้อยเป็นอันมาก ครั้นทรงพระ-  
ราชดำรินี้แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระอนุชา-  
ธิราชดำรงพระมหาอุปราชให้รับพระบรมราชโองการพระราชทานพระ-  
เกียรติยศใหญ่ยิ่งกว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทุก ๆ แผ่นดิน... <sup>2</sup>

<sup>1</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4  
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา 2507), เล่ม 1, หน้า 4-5.

<sup>2</sup> สมเด็จพระวันรัตทัม, "เทศनावรรราชประวัติ", ประชุมพงศาวดาร  
ภาคที่ 13, หน้า 196-7.



เมื่อพิจารณาจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ก็ยังไม่เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะคงสถา-  
 ปนาให้เป็นถึงพระเจ้าแผ่นดิน เพียงแต่ให้คำทรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวัง-  
 บวรสถานมงคลตั้งในรัชกาลก่อนก็ยอมทำได้ อย่างไรก็ตามลองพิจารณาถึงเหตุผลที่พระ-  
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างไว้เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์  
 ไปเฝ้าที่วัดบวรนิเวศวิหารและกราบทูลให้ทรงทราบว่า จะเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ  
 และเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรจนเจียนจะสวรรคต พระ-  
 องค์ใดศรีว่า

ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ก็ขอให้ถวายแก่ท่านฟากข้างโน้น  
 [พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว] ด้วยเพราะท่านมีพระชะตาแรง  
 นึก ตามโหราศาสตร์ว่าผู้มีชะตาเช่นนั้นจะต้องได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้า  
 ทรงรับเพียงพระองค์เดียวจะเกิดอับมงคลด้วยไปก็กบารมีสมเด็จพระอนุชา  
 แม่ถวายราชสมบัติด้วยกันทั้งสองพระองค์จะได้ทรงสถาปนาพระอนุชาให้  
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยเหมือนอย่างสมเด็จพระนเรศวรทรงสถาปนาสม-  
 เด็จพระเอกาทศรถเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วย การจึงจะพ้นอับมงคล<sup>1</sup>

การที่ทรงใช้หลักโหราศาสตร์อ้างว่าพระอนุชาทรงพระชะตาแรงบ้าง จะเป็น  
 อับมงคลแก่พระองค์บ้าง เป็นการกบารมีบ้าง ดังกล่าวนี้นพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วเปรียบ  
 ใตว่าพระองค์ทรงแจ้งเคล็ดหรือกล่าวเป็นนัยให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-  
 เจ้าอยู่หัวมีคุณสมบัติเหนือกว่าพระองค์ และตอนที่กล่าวว่าอาจจะเป็นอับมงคล (ครอง  
 ราชย์ไม่ได้นาน) นั้น อาจจะทรงเกรงกลัวว่าถ้าไม่ไห้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า-  
 อยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยกันแล้วอาจจะแย่งราชสมบัติก็เป็นได้

<sup>1</sup> สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 112. "ข้อความตอนนี้เป็นคำบอกเล่าที่เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีได้นับกับหูของท่าน และบอกเล่าให้สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพทรงทราบ".

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้พิจารณาจากเหตุผลต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วก็ยังคงเห็นไม่ตรงเท่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสมควรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแต่อย่างใด แต่เมื่อได้พิจารณาบทบาทของพระองค์ในรัชกาลที่ 3 อย่างลึกซึ้งแล้วจะมองเห็นได้ชัดทีเดียวว่า พระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเวลานั้น มีรากฐานแห่งความเป็นจริงมากทีเดียว การพิจารณาที่พิจารณาความสำคัญและบทบาทของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นค่าน ๆ ไม่ ตั้งแต่บทบาททางการเมือง พระกำลัง และความเป็นพระอัจฉริยภาพในด้านภาษาตะวันตกและวิทยาการแบบใหม่

บทบาททางการเมืองภายในของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 3 พระองค์ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองตั้งแต่ได้เริ่มรับกรมเมื่อ พ.ศ. 2375 ซึ่งการรับกรมในครั้งนั้นเป็นโอกาสเกี่ยวกับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระประสงค์ที่ปัญหาความมั่งคั่งใหญ่โตสูงของเจ้านายที่ปรารถนาจะเป็นวังหน้า เนื่องจากว่า ในจดหมายเหตุการแต่งตั้งกรมของพระองค์ในครั้งนั้นมีใ้ระบุว่า "มีความชอบในราชการ" <sup>1</sup> เช่นเจ้านายพระองค์อื่น ๆ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าคงมีผู้สนับสนุนและคาดการณ์ว่า การที่พระองค์เป็นเจ้าฟ้าผู้มีสิทธิในราชสมบัติเป็นอันดับสองรองจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ควรจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นวังหน้า จึงได้เกิดการวุ่นวายขึ้นด้วย ดังนั้นจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเพียง "กรมขุน" ดังกล่าว จะช่วยเหตุผลอันใดก็ตามแต่ภายหลังจากได้รับกรมแล้ว พระองค์ได้เป็นเจ้านายที่มีบทบาททางการเมืองที่สำคัญพระองค์หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะได้รับมอบภาระหน้าที่อย่างมากมาย เช่นเป็นผู้กำกับกรมทหาร

<sup>1</sup> หอสมุดแห่งชาติ, "จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1", สมุดไทย, แผ่นดินสอดขาว, เลขที่ 1/ข เรื่องจดหมายเหตุตั้งกรมในรัชกาลที่ 3.

ปีนใหญ่ กรมทหารแม่นปืนหน้า แม่นปืนหลัง ฐานอาจารย์ แยกอาสาจาม<sup>1</sup> นอกจากนี้ ยังมีภารกิจควบคุมการสร้างป้อม เช่นป้อมพิฆาตข้าศึกจังหวัดสมุทรสาคร ต่อมายังได้รับความไว้วางพระทัยอย่างสูงโดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพเรือไปรบญวนเมื่อ พ.ศ. 2384

จะเห็นได้ว่า พระองค์เป็นเจ้านายพระองค์เดียวในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีภาระหน้าที่ (กำกับกรมหลายกรม) อย่างมากมาย ซึ่งเป็นงานทางด้านการทหารทั้งสิ้น การที่ทรงรับผิดชอบภาระอย่างมากมายนี้ ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก นอกจากจะมีภารกิจอย่างมากมายในวงการเมืองภายในแล้ว ในวงการเมืองภายนอก พระองค์ก็ยังได้รับพระเกียรติยศอย่างสูง เช่น ได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่เป็นผู้แปลเอกสารภาษาต่างประเทศ และทำหน้าที่เป็นผู้โต้ตอบจดหมายเป็นภาษาอังกฤษเป็นหน้าที่ประจำ ทั้งนี้เนื่องมาจากพระปรีชาสามารถในภาษาต่างประเทศซึ่งทรงชวนชวายแสวงหาศึกษาเล่าเรียนจากพวกมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2371 นั้นเอง นอกจากนี้ ในโอกาสที่มีราชการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศโดยเฉพาะในคราวที่ เซอร์ เจมส์ บรุก (Sir James Brook) เดินทางมาทำสนธิสัญญาในปลายรัชกาลนั้น ปรากฏว่าพระองค์เป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ได้รับการยกย่องและระลึกถึงจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อเป็นที่ปรึกษาจัดการในเรื่องนี้ โดยตรัสว่า

...การครั้งนี้เป็นการฝรั่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรม-  
ขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงทราบอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่-

<sup>1</sup> พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2496), หน้า 2-3.

ปลุกษาใหญ่ได้ แท้ก็คิประจำป็นอยู่ที่เมืองสมุทปราการ... 1

แม่พระองค์มิได้ประทับในพระนคร แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเห็นความสำคัญของพระองค์จึงให้ไปรคณัฎฐิพระราษค้ำวริงไปปริกษาถึงเมืองสมุทปราการค้วย ในการทุคคั้งนี้พระองค์ยังได้รับมอบหมายหน้าท้ร่วมกับพระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะนั้นยังเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎและเสมีนยิม ทรวจทานหนังสือภาษาอังกฤษโตคอบกับเซอร์ เจมส บรุก 2 ข้อที่นำสังเกตก้คือ พระนามของพระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการบันทึกเป็นอันดับรองจากสมเด็จพะอนุษา แสดงให้เห็นว่าพระอนุษาได้รับการยกยอความสามารถในภาษาอังกฤษมากกว่า คั้งนั้น การที่สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพกล่าววว่า พระบาทสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้านายพระองค์เดียวที่สามารจรตรวจตราหนังสือภาษาอังกฤษคั้งนั้น 3 ไม่ตรงกับความจริง

เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งหน้าท้ของพระองค์จะเห็นได้วาทรงเป็นเจ้านายที่ไ้รับมอบให้ทำภารกิจอย่างมากมายและบทบาททางการเมืองของพระองค์ไ้วิวัฒนาการสูงสุคเมื่อ พ.ศ. 2379 ซึ่งเป็นระยะที่พระองค์ไ้รับวิทยาการใหม่ ๆ แบบตะวันตกเข้ามาใช้ในกรุงสยามอย่างมากมาย การที่ทรงรับขนบธรรมเนียมตะวันตกอย่างมากมายในขณะนั้น เป็นผลให้ชาวต่างประเทศเข้าใจวว่าพระองค์เป็นผู้อ่านาจรองจากพระเจ้า-

1 จคหมายเหตุเรื่องเซอร์เชมสบรุกเข้ามาขอทำสัญญาในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2393 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 17.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

3 สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "อธิบายต้นเรื่องจคหมายเหตุ", เรื่องเกิม, หน้า (7).



แผ่นดินและคำเล่าลือก็แพร่สะพัดไปว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งให้พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์และจะอภิเษกสมรสกับพระธิดาองค์โปรดของพระองค์ ด้วยคัมภีร์หมอบรัดเลย์ได้บันทึกเอาไว้ว่า

ความสัมพันธ์ของเจ้าฟ้า [พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว] ที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดินเป็นไปในทำนองที่ว่าพระองค์ทรงหวาดกลัวมากที่จะสร้างความไม่พอใจพระราชหฤทัยให้กับพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์มีความเกรงกลัวอย่างเห็นได้ชัดว่า การเปลี่ยนแปลงใหม่ต่อขนบธรรมเนียมที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งที่พระองค์ปรารถนานั้น อาจจะทำให้พระเชษฐาธิราช [พระเจ้าแผ่นดิน] ไม่พอใจพระทัย คำเล่าลือโดยปราศจากข้อสงสัยที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินเสนอที่จะแต่งตั้งให้เจ้าฟ้าเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลโดยทำการอภิเษกสมรสให้กับพระธิดาซึ่งจะจัดให้มีขึ้นในเวลาอันสั้น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าฟ้ากับราชบัลลังก์นั้นละเอียดอ่อนถึงขนาดที่เจ้าฟ้าจำต้องบังคับตนเองให้เฉยชาฉลาดเหมือนกับอสรพิษ แต่จากภายนอกให้ดูเหมือนว่าปราศจากพิษสงดังนกเขา <sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม กาลต่อมาก็ไม่ปรากฏว่าทรงได้รับการแต่งตั้งถึงคำเล่าลือ ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าพระองค์ทรงนิยมประเพณีตะวันตกมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการสุติกรรมซึ่งเป็นการชดพระทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงล้มเลิกพระราชประสงค์เสีย <sup>2</sup>

<sup>1</sup> Bradley Journal December 28, 1835 และ June 13, 1836  
อ้างใน Cowan, op. cit., p. 50.

<sup>2</sup> Ibid; (Cowan)

จะเห็นได้ว่า แม้จะไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์แต่แล้วลือ แต่บทบาททางการเมืองของพระองค์อย่างมากมาย ย่อมประจักษ์ในพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วว่าพระองค์เองทรงค้อยกว่าพระอนุชาในเรื่องนี้ เพราะทรงใช้ชีวิตเป็นสมณเพศเสียดลครรัชกาลที่ 3 จึงทำให้รู้สึกว่าเป็นปมค้อยของพระองค์ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การที่ทรงยกสมเด็จพระอนุชาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยกัน ก็เพื่อจะไ้ร่วมกันปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อยตลอดไป

เมื่อพิจารณาถึงบทบาททางการเมืองแล้ว หันมาพิจารณาพระกำลังของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ นับเป็นเจ้านายสำคัญพระองค์หนึ่งที่มีไพร่พลมาก หรือกำลังมาก เพราะในสมัยนั้นการวัดอำนาจใช้กำลังทรัพย์และกำลังพลเป็นเครื่องวัด เมื่อมีไพร่พลมากก็ย่อมมีโอกาสที่จะแสวงหาผลประโยชน์เข้าตนเองไ้มากโดยปริยาย เหตุไฉนจึงกล่าวว่าพระองค์ทรงมีกำลังมาก พิจารณาจากหน้าที่การงานของพระองค์ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าทรงมีหน้าที่ทางการเมือง กล่าวคือ กำกับกรมทหารปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดา กรมทหารแม่นปืนหน้า ปืนหลัง ญวนอาสารบ แหกอาสาจาม (เป็นกำลังฝ่ายกองทัพเรือ) การกำกับกรมทหารปืนใหญ่นั้น นับว่ามีความสำคัญมากพอสมควรเพราะทรงมีอำนาจหน้าที่ในการเกณฑ์หัตถ์ปืนใหญ่ ตลอดจนควบคุมอาวุธและกระสุนปืนใหญ่ไ้อย่างเต็มที่<sup>1</sup> และทหารที่หัตถ์ปืนใหญ่ตลอดจนทหารแม่นปืนหน้า แม่นปืนหลังซึ่งอยู่ใ้บังคับบัญชาของพระองค์ก็ย่อมเป็นกำลังของพระองค์โดยปริยาย นอกจากไพร่พลที่เป็นชาวไทยโดยตรงแล้วพระองค์ยังมีอำนาจหน้าที่ควบคุมเขตญวนที่อพยพเข้ามาสองคราวคือ คราวแรกอพยพมาเมื่อ พ.ศ. 2377 เป็นพวกญวนคริสตังไม่ปรากฏจำนวน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

<sup>1</sup> หอสมุดแห่งชาติ, "หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211", สมุดไทย, เส้นกินสองขา, เล่มที่ 4, เรื่อง เกณฑ์ขุนหมื่นหัตถ์ปืนใหญ่.

มอบให้อยู่ในความควบคุมของพระองค์เพื่อสอนหัดยิงปืนใหญ่<sup>1</sup> และญวนอีกพวกหนึ่งซึ่งหนีความไซเขามาใน พ.ศ. 2383 เขาใจว่ามีจำนวนประมาณ 300 คนเศษ<sup>2</sup> ให้สังกัดกรมอาสาอยู่ในบังคับบัญชาของพระองค์ นอกจากชาวญวนแล้ว ทรงมีพวกแขกอาสาจากซึ่งเป็นไพร่พลในการทัพเรือ มีหน้าที่ประจำในเรือรบและเรือไล่<sup>3</sup> สังกัดในพระองค์ในยามปกติเป็นกำลังของพระองค์อีกด้วย จะเห็นได้ว่าทรงมีจำนวนไพร่พลทั้งที่เป็นทหารไทยและทหารต่างดาวอย่างมากมายนั้นก็พอที่จะเป็นกำลังส่งเสริมอำนาจให้เป็นที่หวั่นเกรงแก่ใคร ๆ ในขณะนั้นได้

นอกจากกำลังทางทหารแล้ว การที่พระองค์ได้รับการยกย่องนับถือว่าเก่งกล้าในค่านเวทมนตร์คาถาไสยศาสตร์<sup>4</sup> ซึ่งจะเป็นความจริงหรือไม่ก็ตาม แต่ความเลื่อมใสศรัทธานี้ก็นับว่าเป็นการชักจูงคนให้มาจงรักภักดีและสนับสนุนพระองค์ได้มากโดยปริยาย

<sup>1</sup> ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67 เรื่องจดหมายเหตุทัพญวน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2476), หน้า 42. และสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 156.

<sup>2</sup> เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 2, หน้า 37-8, "กล่าวว่ามี 334 คน". และ พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์เอกศิลป์, 2507), หน้า 11. ว่ามีเป็นจำนวนหลายร้อยคน แต่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 157-8, "อธิบายตำนานเรื่องรำโคม". ทรงกล่าวว่ามีจำนวนถึง 1,000 เศษ.

<sup>3</sup> กรมศิลปากร, เจ้านายและข้าราชการกรมบังคับมณฑลความเห็น..., หน้า 96.

<sup>4</sup> พระบรมราชาธิราชในรัชกาลที่ 5, หน้า 11, สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานวังหน้า", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 13, หน้า 94.

อีกด้วย มีบางครั้งถึงขนาดอาสาไปชักไฟรพลมาขึ้นกับพระองค์ก็มี เช่น เมื่อ พ.ศ. 2380 พระลครไค้เคยขึ้นไปเอาครอบคร้วลาวเมืองหนองคาย เมืองหนองหาร คร้วพวน และคร้วเพียง ไปถวายพระองค์เป็นจำนวนมาก แต่พระลครถูกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวลงอาญาประหารชีวิตเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป อย่างไรก็ตาม ไม่พบหลักฐานว่าไฟรพลที่นำมาขึ้นกับพระองค์ในครั้งนั้น ถูกเคลื่อนย้ายหรือวิกรอนแต่อย่างใด

หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้จะมีเจ้านายที่สำคัญ ๆ และมีกำลังมากเช่นกรมหลวงรักษนเรศและกรมขุนพิพิธโภคภูเบนทรซึ่งกำกับกรมวังและกรมสังฆการีกับกรมพระคชบาลโดยลำดับนั้น<sup>1</sup> พิจารณาแล้วกำลังไฟรพลก็ยังไม่มีประสิทธิภาพเท่ากับทหารของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นทหารที่ได้รับการฝึกฝนมาโดยตรง และเมื่อ พ.ศ. 2391 กรมหลวงรักษนเรศถูกสำเร็จโทษขอหากบฏ และกรมขุนพิพิธโภคภูเบนทรถูกกำราบโดยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แล้ว ซึ่งเหตุการณ์สองครั้งนี้เท่ากับเป็นการกำจัดคู่แข่งของพระองค์โดยปริยาย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่มีกำลังและอำนาจมากที่สุดขณะนั้น

จะเห็นได้ว่า การที่ทรงมีไฟรพลมากอันสืบเนื่องมาแต่ตำแหน่งหน้าที่ในทางการทหารและความเลื่อมใสศรัทธาในทางไสยศาสตร์ ตลอดจนการมีสรรพาวุธพร้อมและการที่คู่แข่งคนสำคัญถูกกำจัดลงไปแล้วนั้น ทำให้พระองค์เป็นเจ้านายที่มีความสำคัญเกินขึ้นมาก ดังนั้น เมื่อคณะเสนาบดีอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องคำนึงถึงความสำคัญและอำนาจของสมเด็จพระอนุชาในขณะนั้นด้วย ดังนั้น จึงต้องยกราชสมบัติให้ครองร่วมกันเพื่อเป็นการตัดปัญหาความขัดแย้งกับพระอนุชา ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็จะไต่อาศัยกำลังของพระอนุชาคุ้มครองปกป้องเสถียรภาพของราชบัลลังก์ให้ด้วย นับว่าเป็นการใช้หลักจิตวิทยาอย่างสูงและก็ได้ผลดีด้วย

<sup>1</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ราชสกุลวงศ์..., หน้า 16, 24.

ในคำต่อไป คือ การพิจารณาถึงพระปรีชาสามารถในด้านการต่างประเทศซึ่งได้แก่ภาษาอังกฤษและวิทยาการแบบตะวันตก ที่นำเอาความสามารถในด้านภาษาอังกฤษและวิทยาการแบบตะวันตกเข้ามาสนับสนุนเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาให้พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินคือนั้น เพราะสองสิ่งนี้มีความสำคัญต่อกรุงสยามในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง ในประการแรก ภาษาอังกฤษเป็นสื่อกลางที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างประเทศอังกฤษและประเทศสยาม ทั้งนี้เพราะในต้นรัตนโกสินทร์ประเทศอังกฤษเป็นประเทศมหาอำนาจประเทศแรกที่ได้เริ่มแสวงหาอิทธิพลทางการค้าและการเมืองกับกรุงสยาม โดยแต่งตั้งจอห์น ครอเฟิต เข้ามาเจรจาใน พ.ศ. 2364 (ปลายรัชกาลที่ 2) แต่การเจรจาท้องต้องพบอุปสรรคในเรื่องภาษาอยู่เนื่อง ๆ เพราะไม่มีผู้ใดที่รู้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษในขณะเดียวกัน จึงต้องอาศัยล่ามชาวมลายูเป็นกุญแจสำคัญ เนื่องจากล่ามเหล่านี้เป็นคนชั้นต่ำจึงมีส่วนทำให้ความเข้าใจระหว่างกันไขว้เขวและพบกับความล้มเหลวในที่สุด นอกจากภาษาอังกฤษจะมีความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศดังกล่าวแล้ว ภาษาอังกฤษในขณะนั้นยังเป็นสื่อกลางที่จะทำให้เข้าถึงวิทยาการแบบตะวันตกที่ก้าวหน้าซึ่งเหมาะที่จะนำมาพัฒนาประเทศไทยในเรื่องอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงทราบตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าวนี้ได้ก็ พระองค์จึงได้มุ่งพระทัยฝึกฝนแสวงหาความรู้ในภาษาอังกฤษอย่างมากมาย และอาจกล่าวได้ว่าทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกและพระองค์เดียวที่แสวงหาความรู้ภาษาอังกฤษ โดยเริ่มชวนชายศึกษาจาก มิสเตอร์ ฮันเตอร์ (Hunter) พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นชาวอังกฤษคนแรกที่มาตั้งร้านค้าในกรุงสยาม (ปลายรัชกาลที่ 2) <sup>1</sup> ดังนั้นก่อนที่พวกมิชชันนารีอเมริกัน

<sup>1</sup> Frederick Arthur Neal, Narrative of a Residence in Siam (London: Office of the National Illustrated Library, 1852), p. 87; Landon, op.cit., p. 307.



เดินทางเข้ามาในกรุงสยามใน พ.ศ. 2371 พระองค์ทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษแล้ว  
 แม้เพียงเล็กน้อย<sup>1</sup> เมื่อมิชชันนารีได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนานั้นพระองค์ก็  
 ได้ถือโอกาสแสวงหาความรู้ในภาษาอังกฤษจากพวกมิชชันนารีเหล่านั้นถึงขนาดหมอกุซ-  
 ลาฟ (Gutzlaff) ได้บันทึกถึงความปรารถนาอย่างแรงกล้าในการจะเล่าเรียนของ  
 พระองค์ว่า "พระองค์จะเข้าไปทำความรู้จักกับชาวยุโรปทุก ๆ คน ทรงสนทนาปราศรัย  
 ด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดีและก็ทรงกระตือรือร้นที่จะศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์จะทำได้"<sup>2</sup>  
 ความพยายามไขว่คว้าหาความรู้ของพระองค์ก็ยังคงดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้งเมื่อมิช-  
 ชันนารีอเมริกันคนแรก ศาสนาจารย์เดวิด เอเบิล (Rev. David Abeel) เดินทาง  
 มาเมื่อ พ.ศ. 2374 พระองค์ก็เข้าไปเยี่ยมเยียนเพื่อแสวงหาคำสอนภาษาอังกฤษ  
 จากท่านผู้นี้ โดยทรงทำตารางแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งศาสนาจารย์เอเบิลได้บันทึกไว้ว่า  
 "ทุก ๆ วันที่สองของสัปดาห์ พระองค์ให้ตามตัวข้าพเจ้าไปถวายคำสอนภาษาอังกฤษและ  
 ในวันที่วันนั้นพระองค์ทรงส่งครูมาสอนภาษาไทยให้ข้าพเจ้า"<sup>3</sup> อีกสองปีต่อมา มิชชัน-  
 นารีคณะบัพติศมา ศาสนาจารย์จอห์น เทลเจิน ได้เข้ามาในกรุงสยาม พระองค์มิได้รื้อ  
 ทรงรีบแสวงหาความรู้จากท่านผู้นี้เท่าที่โอกาสอำนวย เนื่องจากพระองค์ได้ศึกษาภาษา

<sup>1</sup> Cowan, op. cit., p. 44.

<sup>2</sup> C. Gutzlaff, "Journal of a Residence in Siam, and a Voyage Along the Coast of China to Mantchou Tartary", The Chinese Repository 1832, I, 19. as quoted in Cowan, op. cit., p. 45.

<sup>3</sup> D. Abeel, Journal of a Residence in China and the Neighboring Countries 1836, p. 296 as quoted in Cowan, op. cit., p. 43 ตารางสอนกัณฑ์ปฏิบัติไปไค 2 สัปดาห์ที่หยุดเพราะพระเจ้านา (ป่า) สิ้นพระชนม์.

อังกฤษด้วยใจรักและบากบั่น พระองค์จึงมีความรู้ภาษาอังกฤษ และทรงมีความตั้งพระทัยที่จะเพิ่มพูนความรู้ภาษาอังกฤษให้ชำนาญยิ่งขึ้น โดยทรงขอความช่วยเหลือจากหมอบรัดเล (ซึ่งเดินทางมาเมื่อ พ.ศ. 2378) โดยทรงวางแผนการส่งคนมาเรียนภาษาอังกฤษกับหมอบรัดเล เพื่อจะได้นำไปอเมริกาและอังกฤษเพื่อแสวงหาความรู้เพิ่มเติม<sup>1</sup> และความรู้ความชำนาญในภาษาอังกฤษของพระองค์เพิ่มพูนยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงกับทรงทำพจนานุกรม (ใน พ.ศ. 2383) ไทยเป็นอังกฤษและอังกฤษเป็นไทยโดยขอความช่วยเหลือให้หมอบรัดเลส่งมิชชันนารีมาช่วยทำ<sup>2</sup> การที่พระองค์ทรงสามารถทำพจนานุกรมได้ดังกล่าวนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นความเชี่ยวชาญในภาษาอังกฤษและนับเป็นประโยชน์ในการวางรากฐานภาษาอังกฤษที่ถูกหลักเกณฑ์สำหรับกรุงเทพฯ

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่มีความเชี่ยวชาญในด้านภาษาอังกฤษมากมายมาแต่ พ.ศ. 2383 แล้ว ดังนั้นคำกล่าวที่ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งเริ่มเรียนภาษาอังกฤษกับหมอบรัดเล พ.ศ. 2385) ทรงมีพระปรีชาสามารถในภาษาอังกฤษมากกว่าพระองค์นั้น คงไม่เป็นความจริง

ในขณะที่พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษนั้น พระองค์ก็ได้พยายามแสวงหาความรู้ในวิทยาการแบบตะวันตกอย่างมากมาย ทั้งนี้เพราะพระองค์ตระหนักในความสำคัญ

<sup>1</sup> Cowan, op. cit., p. 45.

<sup>2</sup> Bradley Journal December 17, 1839 อ้างใน Cowan, op. cit., p. 45.

ของความเจริญก้าวหน้าของประเทศทางตะวันตกเป็นอย่างดี<sup>1</sup> ดังนั้นพระองค์ได้แสวงหาความรู้วิชาวิทยาศาสตร์ในสาขาที่พระองค์สนพระทัย ได้แก่ วิชาหัตถาภิกษาและชอมนาฬิกา วิชาการทหารแบบใหม่ วิชาการต่อเรือ และวิชาการทำแกส ผลงานในด้านการศึกษาของพระองค์ในระยะเริ่มแรกคือคานการต่อเรือแบบยุโรปชื่อ "Royal Adelaide" ซึ่งทรงต่อขึ้นใน พ.ศ. 2375 เป็นเรือสินค้าขนาดเล็กโดยเลียนแบบเรือแบบยุโรป<sup>2</sup> และเป็นเรือลำแรกของกรุงสยามที่สร้างเลียนแบบยุโรป<sup>3</sup> หลังจากประสบความสำเร็จในงานชิ้นนี้ งานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวข้องเครื่องจักรกลอันเป็นสาขาวิชาการที่พระองค์โปรดปรานก็ได้ขยายวงกว้างออกไปด้วย ซึ่งรวมถึงวิชาการชอมนาฬิกาซึ่งเป็นงานโปรดที่สุด

<sup>1</sup> S.J. Smith; ed., The Siam Repository, I (1869) 61.

เขากล่าวถึงพระอุปนิสัยของพระองค์ว่า "คำขวัญของพระองค์ คือความก้าวหน้า พระองค์มีความปรารถนาใคร่ทราบถึงสิ่งที่สร้างการพัฒนาการ สร้างความสำเร็จ สร้างอำนาจ และสร้างอิทธิพลให้กับประเทศตะวันตกทั้งหลายพระกรรณเบิกกว้าง พระราชหฤทัยตั้งอยู่เสมอพระองค์คอยสดับรับฟังและสนพระทัยในศิลปต่าง ๆ".

<sup>2</sup> Gutzlaff, op. cit., p. 20 as quoted in Cowan, op. cit., p. 46.

<sup>3</sup> สำหรับเรื่องนี้ในวงการประวัติศาสตร์โดยกษัตริย์สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ขณะนั้นยังเป็นหลวงสิทธิไชยโยเป็นผู้ต่อเรือกำปั่นแบบยุโรปเป็นลำแรกของกรุงสยามนั้น อันที่จริงท่านต่อที่หลังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ถึง 3 ปี คือ ต่อในปี 2378 แต่ที่ไม่มีผู้ใดทราบถึงผลงานของพระองค์อาจเป็นเพราะเรือ Royal Adelaide มีใต้น้ำมาใช้นั่นเอง.

ของพระองค์<sup>1</sup> นอกจากนี้พระองค์ได้นำเอาเครื่องกลึงเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกอีกด้วย สำหรับงานทางด้านการต่อเรือของพระองค์ก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่อหมอจันตเลเดินทางเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2386 ท่านผู้นี้พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ได้เพียงสองปีเท่านั้นก็ได้อพยพเรือพระองค์สร้างโรงจักรกลขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2387)<sup>2</sup> และเนื่องจากทรงพยายามศึกษาเอาเรียนวิชาจักรกลกับหมอจันตเลอย่างมากมาจนนี่เองอีกสองปีต่อมา (พ.ศ. 2389) พระองค์ได้ประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำใช้เป็นครั้งแรกในสยาม<sup>3</sup> และใน พ.ศ. 2390 พระองค์ได้สร้างเรือกลไฟขึ้นเป็นลำแรกในกรุงเทพฯ



<sup>1</sup> Neal, op. cit., p. 90; Smith, op. cit., p. 61; Mario E. Cosenza ed. The Complete Journal of Townsend Harris (1930) p.158 พระองค์อาจเป็นช่างแกะและทำนาฬิกาคนแรกของกรุงเทพฯ ก็ได้ เพราะขณะดำรงพระยศเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระองค์ได้ทรงงานทำนาฬิกา ในวังของพระองค์มีเรือนเล็ก ๆ หลังหนึ่งที่หน้าเรือนทรงบานกระจกหน้าต่างมีป้ายตัวอักษรทองบอกไว้ว่า "ที่รับทำนาฬิกาและแก่นาฬิกา" ในห้องเรือนนั้นมีเครื่องนาฬิกาเช่นตัวจักรลานโย และสิ่งอื่น ๆ วางอยู่บนโต๊ะ วันหนึ่ง ๆ จะเห็นพระองค์ทรงแว่นขยายชนิดคิกคาประทับอยู่กับโต๊ะทรงงานจน อจกล่าวได้ว่าพระองค์เป็นคนไทยคนแรกที่มีความรู้ในด้านการทำนาฬิกาและแก่นาฬิกา ทั้งนี้เพราะเพิ่งปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงสนับสนุนให้ข้าราชการไปเรียนวิชาแก่นาฬิกาเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 4 นั้นเอง ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ทรงมีถึงหมื่นจักรวิจิตร ลงวันที่ 2<sup>8</sup>/<sub>8</sub> ค่ำ ปีมะโรงตรีศก จ.ศ. 2404 แสดงว่า เมื่อ พ.ศ. 2404 ช่างแก่นาฬิกาฝ่ายพระราชวังหลวงยังไม่มีหรือมีแต่ก็ไม่ได้ความรู้ ส่วนในพระบรมราชวังกลับมีมาแต่รัชกาลที่ 3 แล้ว.

<sup>2</sup> Smith, op. cit., p. 328.

<sup>3</sup> Cowan, op. cit., p. 46.

และโคทกลองนำแล่นไปมาในแม่น้ำเจ้าพระยา ความสำเร็จของพระองค์ในครั้งนั้นนับได้ว่าเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่เป็นประวัติการณ์ของกรุงสยามเพราะพระปรีชาสามารถของพระองค์ได้เลื่องลือระบือไปถึงสหรัฐอเมริกาโดยหนังสือพิมพ์ The New York Tribune ได้นำบทความในหนังสือพิมพ์ Singapore Free Press ฉบับลงวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2391 ไปตีพิมพ์ขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. 2392 อันบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ดังกล่าวนั้น ได้กล่าวสรรเสริญพระองค์ไว้อย่างน่ายกย่องว่า

มีพระหัตถ์แม่แต่ในส่วนที่ละเอียดที่สุดของเครื่องจักรสมควรถูกได้รับคำชมเชยอย่างยิ่ง และให้พระเกียรติอย่างยิ่งแก่คนผู้สร้าง ซึ่งโปรดให้จัดการสร้างทุกชิ้นส่วนภายใต้การดูแลของพระองค์อย่างใกล้ชิด และการตรวจตราอย่างสม่ำเสมอ เครื่องจักรนี้สร้างโดยคนงานที่ได้เรียนด้วยตนเองและเป็นมหาคเล็กและข้าราชการบริพารของพระองค์ทั้งสิ้น<sup>1</sup>

นอกจากผลงานในด้านเครื่องจักรกลอันแสดงถึงความเป็นอัจฉริยภาพของพระองค์ดังกล่าวแล้ว ในด้านวิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical Sciences) ก็ยังได้ให้ความสนพระทัยไม่น้อยทีเดียว ดังปรากฏในบันทึกของหมอเฮาส์ (Dr. Samuel Reynolds House) ซึ่งเดินทางมากรุงสยามเมื่อ พ.ศ. 2390 ว่า

<sup>1</sup> "A Royal Siamese Mechanist", The New York Tribune, April 7, 1849, p. 2. as quoted in Gowan, op. cit., p. 46; Abbot L. Moffat, Mongkut the King of Siam, (Ithaca: Cornell University, 1962) pp. 49-50; John C. Templer, ed., The Private Letters of Sir James Brooke, K.C.B., Rajah of Sarawak, 1803-1868 (1853) vol. II, p. 299; George H. Feltus, Samuel Reynolds House (New York: Fleming H. Revell Co., 1924) p. 61.



มีหลายครั้งที่พระองค์ส่งข้าราชการบริพารมาขอยืมหนังสือหมอเฮาส์หรือไม่ก็ทรง  
ขอคำแนะนำเกี่ยวกับความรู้ทางเคมีไฟฟ้า การถ่ายรูปการพิมพ์หินและอื่น ๆ  
และมีหลายโอกาสที่เคียวที่หมอเฮาส์ได้รับเชิญไปเฝ้าที่วังของพระองค์เพื่อ  
ถวายความช่วยเหลือ และสอนเกี่ยวกับการทดลองบางอย่าง

และอีกตอนหนึ่งว่า "พระองค์มักจะโปรดให้หมอเฮาส์ไปที่วังเวลาค่ำ ๆ เพื่อ  
สอนวิชาทำแกส"<sup>1</sup>

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงมีคุณสมบัติที่ที่เด่นและมีพระปรีชาสามารถปรากฏให้  
เป็นที่สรรเสริญแก่คนไทยและชาวต่างประเทศมากกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า  
อยู่หัว ซึ่งแม้จะสนพระทัยในวิชาภาษาต่างประเทศบ้าง แต่ก็ยังคงอยู่ในวงที่แคบกว่า  
สมเด็จพระอนุชา ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักตรัสด้วยความนอบ  
พระทัยอยู่เสมอว่า "เขากว้างขวางกว่า" ด้วยเหตุที่พระอนุชาทรงมีคุณสมบัติในด้าน  
ต่างประเทศดังกล่าวนั้น อันเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับผู้ที่พัฒนาประเทศให้รุ่งเรือง  
ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสนับสนุนให้พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน  
ร่วมกัน

สิ่งที่สุดท้ายที่ควรพิจารณา คือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์ทั้งสอง ปรากฏ  
ว่าทั้งสองพระองค์ทรงมีฐานะอย่างเดียวกันคือ เป็นรัชทายาทที่ถูกต้อง แต่ไม่ได้รับราช-  
สมบัติ เป็นความรู้สึกร่วมกันและเข้าใจกัน แต่ความใกล้ชิดกันไม่ค่อยมีมากนัก เพราะ  
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระภิกษุ อย่างไรก็ตาม พิจารณาจากความ  
สัมพันธ์ระหว่างกันในรัชกาลที่ 3 ก็เป็นท่านองครักษ์ใครกันดี เช่น พระอนุชาได้เคยนำหมอ  
บริคเล ไปดูแลรักษาพระเชษฐาในคราวที่ประชวร อย่างไรก็ตามเมื่อเสด็จเสวยราช-

<sup>1</sup> Feltus, op. cit., p. 55, 58.

สมบัติแล้วกษัตริย์สองพี่น้องก็มีความตึงเครียดต่อกัน อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพะพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ปฏิบัติราชการบ้านเมืองตามสมควรซึ่งจะได้อีกเล่าในบทต่อไป

เมื่อได้พิจารณาถึงบทบาททางการเมือง พระกำลังและความเป็นอัจฉริยบุรุษของพระองค์แล้ว ชาวต่างประเทศในขณะนั้นพากันเข้าใจว่า พระองค์เป็นเจ้านายพระองค์เดียวที่เหมาะสมที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป แต่เหตุการณ์ก็กลับเปลี่ยนไปเพราะในปลายรัชกาล พระองค์กลับเก็บพระองค์เงียบอยู่ในพระราชวังโดยไม่ทราบสาเหตุ<sup>1</sup> เท่ากับเป็นการเปิดหนทางให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชเสวยราชย์ ถึงกระนั้นก็ตาม ด้วยความที่ทรงมีคุณสมบัติที่แตกต่าง ๆ ที่โค้วเคาระห์มา ก็ไม่อาจจะทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิกเฉยได้ ดังนั้น จึงได้สถาปนาให้ดำรงพระบรมราชอิสริยยศเสมอเหมือนพระมหากษัตริย์ร่วมเสวตฉัตรเสียด้วยกัน

เมื่อได้รับการสถาปนาให้เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ได้ปฏิบัติราชการบ้านเมืองเท่าที่ควร ภายหลังครองราชย์ได้ 15 พรรษาที่เสด็จสวรรคตในเดือนมกราคม พ.ศ. 2408<sup>2</sup> พระชนมายุได้ 58 พรรษา เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ตั้งผู้ใดเป็นพระมหาอุปราชแทน ต่อจากนั้นอีก 3 ปีก็เสด็จสวรรคต ก่อนเสด็จสวรรคตก็มีใบบอกราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้าพระองค์ใด อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ยังทรงพระเยาว์มากนั่นเอง เมื่อทรงดำริเช่นนี้ ก็ตรัสมอบราชสมบัติให้อยู่ในอำนาจของเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์ได้คัดเลือกต่อไป คณะเสนาบดีและพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์

<sup>1</sup> Bradley Journal October 17, 1850.

<sup>2</sup> ถ้าเทียบปฏิทินทางสุริยคติจะนับเป็น พ.ศ. 2409.

ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี และสถาปนากรมหมื่น-  
 บวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกรม-  
 พระราชวังบวรสถานมงคลในครั้งนั้นด้วย เนื่องจากการสถาปนาพระมหาอุปราชในรัช-  
 กาลนี้มีลักษณะผิดแผกแตกต่างไปจากโบราณราชประเพณี จึงใคร่จะเสนอเหตุการณ์ในขณะ  
 สถาปนาอย่างละเอียด

### การสถาปนากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

ภายหลังจากเสร็จสิ้นการปรึกษาดวยราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-  
 เก้าเจ้าอยู่หัวแล้ว สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งยังเป็น  
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามความเห็นที่ประชุมว่า เห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าตาม  
 โบราณราชประเพณีหรือไม่ กรมหลวงเทเวศวัชรินทร์เสด็จลุลูกพระขงขัประสานพระ-  
 หัตถ์ศรีษันว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-  
 เจ้าอยู่หัวได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลี-  
 พระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระ-  
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็น  
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่น-  
 เก้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงชำนาญการต่าง ๆ ซึ่งได้  
 ทรงศึกษามาตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้  
 ทรงปกครองพวกราชไทยฝ่ายพระราชวังบวรและคงเป็นความยินดีของพวก  
 วังหน้าด้วย <sup>1</sup>

<sup>1</sup> สมเด็จพระยาตำรากรมพระราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์  
รัชกาลที่ 5, หน้า 25-6.





พระนายาตลักษณ์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามที่ประชุมว่าสมควรหรือไม่ ส่วนใหญ่เห็นสมควรอนุมัติ แต่พระ-  
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนวรจักรธรานุภาพทรีสชี้ว่า ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการ  
[พระมหากษัตริย์] มีอยู่แล้ว ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแล้วแต่พระบรมราชโองการจะ  
ทรงตั้ง เห็นมีไขกิจของที่ประชุมจะทรงเลือกพระมหาอุปราช และทรงชี้แจงต่อไปว่า ราช-  
ประเพณีแต่เดิม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้แต่งตั้งพระมหา-  
อุปราชเองทั้งสิ้น ดังนั้น ในการครั้งนี้ทรงคิดว่าไม่ใช่ว่าหน้าที่ของที่ประชุมจะเลือกพระมหา-  
อุปราช เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงทูลถามว่า "ที่ไม่ยอมนั้นอยากจะเป็นเองหรือ" <sup>1</sup> พระ-  
องค์จึงต้องทรงผ่อนตาม จะเห็นได้ว่า การตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวัง-  
บวรสถานมงคลครั้งนี้ไม่ได้รับความยินยอมเป็นเอกฉันท์ ไม่เพียงแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ-  
กรมขุนวรจักรธรานุภาพเท่านั้นที่ไม่ทรงเห็นชอบด้วย ยังมีท่านผู้ใหญ่ซึ่งร่วมประชุมด้วยอีก  
หลายท่านที่ไม่ทรงเห็นสอดคล้องกับมตินี้ แต่ที่ยินยอมด้วยก็เพราะเกรงกลัวเจ้าพระยา-  
ศรีสุริยวงศ์เท่านั้น

การเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีข้อที่นำ  
สังเกตที่สำคัญ ๆ หลายประการ ในข้อแรก เป็นการฉีกราชประเพณีด้วยตำแหน่งพระ-  
มหาอุปราชเป็นเสมือนรัชทายาท พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตเมื่อใด ถ้ามีพระมหาอุปราชจะ  
เป็นพระราชโอรสก็ตามหรือพระราชอนุชาก็ตาม พระมหาอุปราชย่อมได้รับราชสมบัติสืบ-  
สันตติวงศ์ เพราะฉะนั้นเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดาร พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราช-  
โอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชเสียแทบทั้งสิ้น ถ้าไม่มีพระราชโอรสหรือมีเหตุ-  
การณ์อย่างอื่นบังคับจึงทรงตั้งพระอนุชาหรือพระราชวงศ์ชั้นอื่นเป็นพระมหาอุปราช  
ดังตัวอย่างในสมัยราชวงศ์จักรี ในรัชกาลที่ 1 ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระ-  
มหาอุปราชก็ด้วยทรงสร้างสมพระบารมีมาด้วยกัน นับว่ามีเหตุการณ์บังคับ ครั้นสมเด็จพระ-  
อนุชาธิราชสวรรคต ก็ทรงตั้งสมเด็จพระโอรสเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาใน

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.



รัชกาลที่ 2 ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหาอุปราชเพราะได้ดำรงพระยศเป็นพระบัณฑูรน้อยมาแต่ในรัชกาลที่ 1 ต้องทรงตั้งด้วยเหตุการณ์บังคับอีก ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติด้วยพระราชมารดาและเสนาบดียกถวาย จึงทรงตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดิวัดเสขยซึ่งทรงบัญชาการทหารกรมกลาโหมอยู่แล้ว ให้เป็นพระมหาอุปราชเป็นการตอบแทนที่ได้เป็นกำลังอุดหนุนให้พระองค์ท่านได้ราชสมบัติ ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 ก็ทรงเชื่อในคำพยากรณ์ จึงได้แต่งตั้งพระอนุชาให้รวมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าหากว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 4 รัชกาลนั้น พระองค์ใดสวรรคตก่อนพระมหาอุปราชซึ่งมีได้เป็นพระราชโอรส การสืบสันตติวงศ์ก็จะไขว้เขวหรือบางทีจะเกิดความยุ่งยากขึ้นในบ้านเมืองก็เป็นได้ ดังมีอุทาหรณ์ในสมัยสมเด็จพระปฐมบรมราชา (พระเจ้าท้ายสระ) พระราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราช เมื่อพระเจ้าท้ายสระจะสวรรคตกลับมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยราชโอรส พระมหาอุปราชไม่ยอม จึงก่อกวนกลางเมืองในระหว่างพวกวังหลวงกับวังหน้า แต่เมื่อพระมหาอุปราชในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีได้เป็นพระราชโอรสสวรรคตไปก่อนทุกรัชกาล ดังนั้น จึงมีใครมีใครคำนึงถึงการเสี่ยงต่อภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับบ้านเมืองในเรื่องที่ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช<sup>1</sup>

ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ประเพณีการเลือกพระมหาอุปราชนั้นพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงเลือกเอง (ดังเช่นที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ครัสในที่ประชุม) พระราชวงศ์และเสนาบดีมีหน้าที่เลือกได้แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว เพราะถ้าไม่มีพระเจ้าแผ่นดินบ้านเมืองจะเกิดจลาจล แต่ส่วนพระมหาอุปราชหามีความจำเป็นเช่นนั้นไม่ จะทิ้งไว้ว่างไว้ก่อนก็ได้ ดังจะเห็นตัวอย่างในรัชกาลที่ 3 ตำแหน่งพระมหาอุปราชว่างถึง 18 ปีก็เคยมีหรือแม้พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตลง ก็ประชุมปรึกษากันได้อีกเหมือนกัน นอกจากนั้น ในขณะนั้น ยังมีเจ้าฟ้าพระราชอนุชาอยู่ถึงสอง

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

พระองค์ ก็คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจาตุรนต์รัศมีและสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ไม่สิ้น  
โรซิงเจ้านายที่จะรับรัชทายาท

อนึ่ง ในข้ออ้างที่ว่า หากกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชพระองค์จะ  
ไปปกครองชาวไทยฝ่ายพระบรมราชวัง ดูเหมือนจะชวนให้เข้าใจว่า มีคนหมู่ใหญ่อีกจำนวน  
หนึ่งซึ่งเป็นคนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าผู้อื่นจะไปบังคับบัญชาคนพวก  
นั้นอาจกำเริบขึ้น แต่ที่จริงมิได้เป็นเช่นนั้น ข้าราชการวังหน้าก็เป็นคนร่วมสกุลเดียวกัน  
กับข้าราชการวังหลวงนั่นเอง เพียงแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเมง  
ขึ้นไปรับราชการวังหน้า ครั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ก็  
กลับลงมาสมทบรับราชการวังหลวงโดยเรียกร้อยมาถึง 3 ปี จนสิ้นรัชกาลที่ 4 หามีความ  
จำเป็นที่จะต้องมีความคุมเข้มขึ้นใหม่ไม่

อนึ่ง พระมหาอุปราชในรัชกาลก่อน ๆ มา ล้วนเป็นเจ้าฟ้าสมเด็จพระอนุชา-  
ธิราชอันร่วมพระบรมราชชนนีกับพระเจ้าแผ่นดิน แต่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงศักดิ์เป็น  
เพียงชั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอซึ่งยกขามเจ้าฟ้าและพระราชมุตรของพระเจ้าแผ่นดินขึ้นเป็น  
พระมหาอุปราชเป็นการผิดราชประเพณีอีกประการหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้เป็นพระมหาอุปราชนี้ ก็มีใช้พระ-  
องค์เองเป็นผู้ชวนชวายเป็นเพราะเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ปรารถนาจะถวายพระองค์ท่าน  
ขอที่นาสนใจในตอนนั้นก็ คือ เพราะเหตุใดเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จึงมีความปรารถนาเช่นนั้น  
เหตุผลสำคัญสำหรับเรื่องนี้อาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงแถลงไว้ว่า ผู้เห็นเหตุการณ์ในครั้งนั้น  
โดยมากคิดว่าการที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ทำการเช่นนั้น เพราะท่านเกรงว่าเมื่อพระ-  
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญวัยขึ้นเกิดไม่พอพระราชหฤทัยที่มีผู้ว่าราช-  
การแผ่นดิน อาจจะทำให้ท่านออกจากตำแหน่ง ท่านจึงคิดให้มีกรมพระราชวังบวรสถาน-  
มงคลพระมหาอุปราชขึ้นสำหรับกีดกันพระราชอำนาจ และการที่ท่านเลือกกรมหมื่นบวร-  
วิชัยชาญก็เพราะเห็นว่ากรมหมื่นบวรวิชัยชาญคงเข้ากับ "วังหลวง" ไม่ได้ ดังนั้นทั้ง

"วังหลวง" และ "วังหน้า" ก็ต้องอาศัยท่าน จะเป็นเหตุให้ตำแหน่งของท่านมั่นคง คนทั้งหลายมักเข้าใจกันว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์วางแผนเรื่องนี้ขึ้นในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต แต่ความเป็นจริง ท่านได้คิดการณ์เรื่องนี้มาก่อน และได้กราบทูลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบด้วย แต่ไม่ทรงเห็นชอบด้วยและไม่ประสงค์จะขัดใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้คำรับตอบว่า "ถ้าเช่นนั้นทำกำแพงกันเป็นเขตกันเสียที่ท้องสนามหลวงก็แล้วกัน" <sup>1</sup>

นอกจากนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานต่อไปอีกว่า ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ มีพระชันษาเพียง 13 พรรษา และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชรา มีพระชันษาถึง 62 พรรษา ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตไปในขณะที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ ก็ต้องมีผู้ขึ้นว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์ไปจนทรงเจริญพระชันษาที่จะว่าราชการบ้านเมืองได้เอง ข้อนี้เป็นเหตุให้คนทั้งหลายในขณะนั้นพากันวิตก เพราะว่าเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดินเสวยราชย์แต่ยังทรงพระเยาว์ มีอุทากรณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็บังเกิดภัยแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงพระเยาว์ทุกครั้งไป ครั้นสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 2171 พระเจ้าทรงธรรมมอกราชสมบัติแก่พระเชษฐาราชโอรส พระชันษา 14 ปี ให้พระยาศรีวิรวงศ์เป็นผู้อภิบาลอยู่ได้ไม่ถึง 2 ปี พระยาศรีวิรวงศ์ซึ่งภายหลัง พระเชษฐาทรงตั้งให้เป็นเจ้าพระยามหาเสนา เสนาบดีสมุหพระกลาโหมจับพระเชษฐาสู่สำเร็จโทษ อุทากรณ์ดังกล่าวนี้ยิ่งร้ายหนัก เพราะคล้ายกับพฤติการณ์ในเวลานั้น ทั้งพระชันษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและมีตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เคนอยู่สำหรับจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ก็เกิดหวาดหวั่นกันว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตไปโดยควน เจ้าพระยาศรีสุริย-

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 111. "สำหรับเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไต่ถามกับพระกรรณท่านเอง".

วงศ์จะชิงราชสมบัติ อันกិតพิทความหวาดหวั่นเช่นนั้นยอมทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์  
 เกิดความลำบากใจประการหนึ่ง เวลานั้นข้าราชการที่ไม่ชอบเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มี  
 อยู่บ้างแล้ว ถ้าท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคงจะมีคนไม่ชอบท่านมากขึ้น ทั้งนี้เพราะ  
 เป็นการสุจริตที่บังคับบัญชาการให้เป็นทีพอใจของคนทั้งหมดได้ พวกที่ไม่ชอบท่านก็จะ  
 พากันคิดร้ายควยประการต่าง ๆ เช่น กราบทูลยุยงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็น  
 ศัตรูกับตัวท่าน ก็จะทำให้เป็นผลกระทบกระเทือนไปถึงการว่าราชการงานเมืองควย  
 ประกอบกับเวลานั้น ฝรั่งเศสกำลังเข้ามามีอำนาจในเอเชียรวมทั้งในเมืองไทยควยยิ่งกว่า  
 แรกก่อน ซึ่งก็จะทำให้เกิดอุปสรรคแก่การปกครองบ้านเมืองอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้ ผู้มี  
 สติปัญญา เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ย่อมคิดไตร่ตรองและหาหนทางแก้ไขเรื่องดังกล่าว  
 ซึ่งก็มีอยู่ 2 วิธี วิธีแรก คือ ท่านต้องไม่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน วิธีที่สอง ถ้าท่าน  
 จำเป็นต้องเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ก็ให้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเครื่องป้องกันมิให้คนทั้ง  
 หลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ ท่านก็คงจะเห็นว่าวิธีที่สองนี้เหมาะสมที่สุด ควยวิธี  
 นี้เองคงจะเป็นสาเหตุให้ท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน-  
 มงคล นอกจากนี้ ท่านอาจคิดอีกว่าไม่มีการเสี่ยงภัยอันใดในเรื่องการสืบสันตติวงศ์ แม้  
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จะไม่ทรงเลือกพระมหาอุปราชเอง และได้กรมหมื่นบวร-  
 วิชัยชาญดำรงตำแหน่งนี้ เพราะกรมหมื่นบวรวิชัยชาญมีพระชันษาแก่กว่าพระบาทสมเด็จ-  
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง 17 ปี คงจะสิ้นพระชนม์ไปก่อนจึงไม่มีช่องทางที่จะได้รับ  
 ราชสมบัติ <sup>1</sup>

ควยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาหารือกับเจ้า-  
 พระยาศรีสุริยวงศ์ในข้อที่จะให้ตัวท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ท่านก็คงกราบทูล  
 ความลำบากต่าง ๆ ควยเกรงว่าท่านจะไม่สามารถสนองพระเดชพระคุณได้ พระบาท-  
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็คงทรงชี้แจงให้เห็นความจำเป็น เพราะไม่มีผู้อื่นอีกแล้วที่จะ

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.



เป็นได้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คงกราบทูลแสดงความคิดเห็นว่า ถ้าจะให้ปลอดภัยใน  
 การเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านเห็นควรให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราช-  
 วังบวรสถานมงคลในฐานะที่เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่น-  
 เกลาเจ้าอยู่หัวคนทั้งหลายจะได้สิ้นสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ-  
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วยแต่ไม่กล้าขัดขวาง เพราะทรงพระราชดำริเห็น  
 ว่าถ้าสวรรคตแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะดำเนินการอย่างไรก็คงจะทำได้โดยสะดวก  
 จึงพระราชทานอนุมัติด้วยพระวาจาคั่งกล่าว แต่ก็ไม่ทรงเต็มพระทัยนัก อย่างไรก็ตาม  
 พระองค์ก็ทรงปฏิบัติต่อมาตามพระบรมราชานุมัติ เช่น โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ  
 เสด็จลงไปเยี่ยมครอบครัวที่ประเทศที่เรือของราชทูตพร้อมกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-  
 เกลาเจ้าอยู่หัว และเมื่อพระองค์เสด็จออกมารับเจ้าเมืองสิงคโปร์ที่พลับพลาตำบลหวากอ  
 ก็โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญหมอบเฝ้าอยู่ข้างหน้าเคียงคู่กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-  
 เกลาเจ้าอยู่หัว แต่ในทางราชการหาได้ทรงยกย่องให้ผิดกันแต่ก่อนไม่ เมื่อพิจารณา  
 ว่าถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงพระชนมชีพอยู่จนได้มอบราชสมบัติ  
 แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คงจะไม่ตั้งให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรม-  
 พระราชวังบวรสถานมงคล เพราะพระองค์ยอมทรงพระราชวิจารณ์โดยรอบคอบ ทรงเห็น  
 การนี้ไกลกว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแน่ แต่เมื่อพระองค์ท่านเสด็จสวรรคตไปโดย  
 ด่วน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงสถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวร-  
 สถานมงคลตามที่คิดไว้เพื่อจะให้ตัวท่านว่าราชการแผ่นดินได้สะดวก<sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม เหตุผลดังกล่าวนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเพื่อเฉลยปัญหาที่ว่าเหตุ  
 ไฉนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเลือกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมง-  
 คอลซึ่งก็ไม่อาจทราบความคิดเห็นที่แท้จริงของท่านได้ว่าเป็นอย่างไร แต่ที่แน่นอนคือเพื่อ  
 ให้ตัวท่านว่าราชการแผ่นดินได้สะดวก อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาสถานการณ์บ้านเมือง

<sup>1</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-20.



ทั้งภายในและภายนอกของเมืองไทยในปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 4 และตอนต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 5 แล้ว จะเห็นได้ว่า การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชนั้น เป็นการกระทำที่ฉลาดเฉียบแหลมทั้งในค่านส่วนตัวและค่านส่วนรวมของประเทศ เพราะหากเกิดเหตุการณ์ยุ่งยากขึ้นจริงท่านก็จะสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ทันที ซึ่งอย่างมีอำนาจเต็มที แม้ว่าการสถาปนากกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น "วังหน้า" จะมีผลก็บ้างตั้งกล่าวแล้วแต่ก็มีผลเสียอยู่เช่นกัน คือ ทำให้ฝ่ายพระราชวังหลวงไม่พอพระทัยที่ถูกแย่งอำนาจไป แต่ที่ยิ่งร้ายไปกว่านั้นคือมีโคลงแสร้งเรื่องเฉลิมพระอิสริยยศให้ต่ำกว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะในเรื่องกำลังทหารจึงทำให้เกิดความระแวงสงสัยต่อกันจนในที่สุดบังเกิดเหตุการณ์ร้าย

จะเห็นได้ว่า การแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีใ้กำหนดเป็นกฎตายตัวลงไป จะแต่งตั้งผู้ใดขึ้นอยู่กับความพอพระทัยของพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงองค์เดียว ยกเว้นในรัชกาลที่ 5 ส่วนพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อพิจารณาจากการสถาปนาแล้ว ได้มีการวิวัฒนาการถึงขีดสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยได้เป็นเสมือนพระเจ้าแผ่นดินซึ่งก็เป็นการแสดงพระอำนาจในทางทฤษฎีเท่านั้น ส่วนในทางปฏิบัติ จะทรงมีพระอำนาจสอดคล้องไปกับภาคทฤษฎีหรือไม่โปรดติดตามในบทต่อไป สำหรับพระอำนาจในทางปฏิบัติของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลวิวัฒนาการสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 5 และกั้ต่ำสุดในรัชกาลเดียวกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (พ.ศ. 2325-46) กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศน์ (วังหลัง) (พ.ศ. 2325-49) สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พ.ศ. 2350-52) พระบัตย์ไวยุธิ์ใหญ่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาอนุรักษ์ (พ.ศ. 2350-52) พระบัตย์ไวยุธิ์น้อย
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ (พ.ศ. 2352-60)
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสขย์ (พ.ศ. 2367-75)
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (เสมอพระเจ้าแผ่นดิน) (พ.ศ. 2394-2408)
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (พ.ศ. 2411-28)

-----